

Walborg Fjeldstad

Tankeverk – skaperverk – byggverk

Høgskolen i Hedmark

Rapport nr. 9 – 2007

Fulltekstutgave

Utgivelsessted: Elverum

Det må ikke kopieres fra rapporten i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Forfatteren er selv ansvarlig for sine konklusjoner. Innholdet gir derfor ikke nødvendigvis uttrykk for Høgskolens syn.

I rapportserien fra Høgskolen i Hedmark publiseres FoU-arbeid og utredninger. Dette omfatter kvalifiseringsarbeid, stoff av lokal og nasjonal interesse, oppdragsvirksomhet, foreløpig publisering før publisering i et vitenskapelig tidsskrift etc.

Rapporten kan bestilles ved henvendelse til Høgskolen i Hedmark.
(<http://www.hihm.no/>)

Rapport nr. 9 - 2007
© Forfatteren/Høgskolen i Hedmark
ISBN: 978-82-7671-622-1
ISSN: 1501-8563

Høgskolen i Hedmark

Tittel: Tankeverk – skaperverk – byggverk			
Forfatter: Walborg Fjeldstad			
Nummer: 9	Utgivelsesår: 2007	Sider: 124	ISBN: 978-82-7671-622-1 ISSN: 1501-8563
Oppdragsgiver:			
Emneord: Arkitektur, Elverum			
<p>Sammendrag: Dette arbeidet er en del av et prosjekt, et Fou- arbeid som er gjennomført ved Høgskolen i Hedmark, Institutt for kunsthøgskole og informasjonsvitenskap. Hensikten med prosjektet er å undersøke i hvilken grad kunnskap om arkitektur og kultur i nærmiljøet skaper sterkere identitet til stedet, og er med på å skape estetiske verdier og holdninger til forming av miljøet. Som grunnlag for forståelse av arkitektur i nærmiljøet i Elverum, er derfor karakteristisk arkitektur opp gjennom tidene gjennomgått, for deretter å sette fokus på enkelte arkitektoniske områder i Elverum (Leiret). Prosjektet har tatt hensyn til at det ligger innenfor krav i Kunnskapsløftet (LK06), der det heter at kunnskap skal være både en skapende og en omformende kraft. Prosjektet fyller også mål i våre fagplaner innen Kunst og håndverk ved vårt institutt. Boka er derfor en del i prosjektet, et arbeid for å gi basiskunnskap om arkitektur og nærmiljø. Den endelige rapporten vil inneholde eksempler på hvordan arkitektur har gitt inspirasjon til studenters skapende arbeid, og om arbeidet har gitt bevissthet om den lokale arkitektur og tanker om forming av framtidig nærmiljø. Et pedagogisk opplegg for elever i en grunnskole i lokalmiljøet vil også bli gjennomført.</p>			

Høgskolen i Hedmark

Title: Thinking – Creating – Building			
Author: Walborg Fjeldstad			
Number: 9	Year: 2007	Pages: 124	ISBN: 978-82-7671-622-1 ISSN: 1501-8563
Financed/supported by:			
Keyword: Architecture, Elverum			
<p>Summary: This work is part of a Research and Development project carried out in the Institute for Art and Information Technology at Hedmark University College, Norway. The aim of the project is to examine to what extent a knowledge of the architecture and culture of the local environment creates a stronger identity to the place, and contributes to creating aesthetic values and attitudes to the shaping of the environment. As a basis for an understanding of the architecture of Elverum, the study first presents characteristic features of architectural periods through the history of the town before going on to focus on the various architectural styles used in different parts of the town. The project is in accordance with the guidelines laid down in the Norwegian Educational Reform Programme LK06, stating that knowledge should be both a force for creativity and change. The project also fulfils the aims stated in the curriculum for Art and Handiwork in our institute. This book is therefore a part of a project aimed at giving basic knowledge about the architecture in the local environment. The final report will contain examples of how architecture has been an inspiration for the students' creative work, and to what extent the study has created a consciousness of the local architecture. A pedagogical project aimed at pupils in the compulsory school will also be carried out.</p>			

FORORD

Boka er et FOU–arbeid som er kommet i stand som del i min undervisningsstilling ved Høgskolen i Hedmark, og er en del av prosjektet «Tankeverk – skaperverk – byggverk».

Boka gir en innføring i arkitektur slik den kommer til uttrykk i enkelte byggverk fra Egypt til moderne tid. Med dette som bakgrunn vil jeg sette fokus på arkitektur i nærmiljøet Elverum sentrum og historien rundt enkelte bygg og områder.

Boka henvender seg til mennesker som er interessert i hvordan boliger er utformet gjennom tidene, og som ønsker å bli bevisst form og symbolfunksjon og hvordan samfunnsforhold og behov påvirker materialbruk og utforming. Det er ønskelig at boka kan brukes av folk som ferdes i byen, gjøre dem bedre kjent med sine omgivelser og derved skape tilhørighet og identitet til stedet.

Boka vil være til nytte for elever og kulturarbeidere. Kunnskapsløftet (LK2006) for grunnskolen vektlegger arkitektur som et av hovedområdene å arbeide etter. Arkitektur er en del av vår kulturarv og har betydning for trivsel, livskvalitet og estetisk velvære. Å utvikle kulturell kompetanse og bevissthet om framtidige bomiljøer er i dag svært aktuelt da grønne arealer er i ferd med å forsvinne.

I «Skapende læring : strategiplan for kunst og kultur i opplæringen 2007-2010» utgitt av Kunnskapsdepartementet i 2007 står det blant annet:

« [...] gjøre vår lokale og nasjonale kulturarv fra fjern og nær fortid tilgjengelig slik at den kan benyttes i arbeidet med kunst og kultur

i opplæringen, og bevisstgjøre barn og unge om hvilken betydning kulturarven kan ha i utviklingen av individuell identitet i et globalt samfunn.»

Høgskolen i Hedmark, september 2007
Walborg Fjeldstad

INNHold

Forord.....	7
Noen begreper.....	11
Egypt.....	15
Hellas, ca. 400 f.Kr. Høyklassisk periode.....	21
Romerriket, ca. 27–330 e.Kr.....	25
Det gamle og det nye Roma ca. 330–540 e.Kr.....	31
Romansk arkitektur.....	35
Den gotiske stilen, spissbuestil, ca. 1100–1500.....	41
Renessansen, ca. 1420–1620.....	47
Barokken, ca. 1600–tallet.....	53
Rokokko, 1730–1770.....	59
Nyklassisismen.....	61
Historismen, ca. 1840–1900.....	63
Art nouveau, 1890–1915.....	69
Modernismen.....	71
Fokus på nærmiljøet Elverum (Leiret).....	79
Tanker etter vandring i Elverums sentrum (Leiret).....	119
Litteraturliste.....	123

NOEN BEGREPER

Arkitekt er avledet av det latinske *architectus* og det greske *arkhitekton* og kan oversettes med «øverste byggmester». Arkitekten er i videste betydning en person som overfører tiltakshaverens (oppdragsgiveren/brukerens) krav til detaljerte byggeanvisninger slik at den utførende (byggmester/entreprenør) blir i stand til å reise bygget slik det er tenkt konstruert og utformet fra arkitektens side (Gunnarsjaa, 1999).

Arkitekt (latin: architectus, architecton; av gresk: arkitékton; av: arki =begynnelse; tékton=tømmermann, byggmester.) Herav arkhitékton= førstebyggmester, overbyggmester. Sml. også gresk: mekhanikós = oppfinner (Gunnarsjaa, 1999).

Arkitekten må ha kunnskap på mange felter og forskjellig slags lærdom. Arkitektyrket er et koordinerende yrke. Det spesialiserer seg i det å koordinere, å ordne, å skape en syntese av – en arkitektonisk helhet av sted og byggverk, legge til rette for menneskers liv og virke i disse.

I Norge er muligens den første omtale av en arkitekt kalt magister Eystein Erlendsson, som var erkebiskop i Nidaros 1161–88. Han fikk påbegynt Nidarosdomen etter Lincolnkatedralen som forbilde.

Vi vet ikke mye om hvordan arkitektutdannelsen kan ha foregått. Men det er nærliggende å tro at det har foregått etter læremesterprinsippet. I antikken fantes det bøker om arkitektur, der Vitruvius' arkitekturbind er de eneste bevarte. I middelalderen var bøker sjeldne, og muntlig overføring sammen med utgangspunkt i håndverkslaugene som steinhugger- og murerlaugene var vel vanlig. Fra 1671 ble det i Frankrike gitt akademisk utdanning i

arkitektur ved Académie Royale d'Architecture i Paris.

Arkitektur (latin: architectura, avledet av ordet for arkitekt) er byggekunst, bruks- og stedskunst. Arkitekturen gjenspeiler et steds eller et lands historie. Den sier oss hvem vi er, den utgjør en del av identiteten til et sted eller et folk (Gunnarsjaa 1999).

Husets grunnleggende oppgave er å beskytte for vær og vind og tillegges gjøremål ut fra ulike funksjoner. Dermed vil utforming av huset endre seg i forhold til tid, klima og kultur.

Foruten at bygget skal tilfredsstillende ulike funksjoner, skal det også tiltale oss rent estetisk, tilfredsstillende følelsene.

Det er noe av dette som ligger i ordet arkitektur. Arkitektur prøver å gjenspeile noe av mennesket.

Arkitektur er ikke lenger et studium for eksperter, men en kunstart som angår oss alle. Derfor er temaet også blitt til et hovedtema i grunnskolens L.06. Hvordan skal våre hus og byer være i framtiden, hvordan ønsker vi å bo? Engasjement om dette kan drives fram ved å fokusere på temaet i undervisning. Det fordres at elevene må kunne litt om arkitektur og byggeteknikk og byggeskikk.

Å få kunnskap og innblikk om det nære miljø er med på å skape identitet til stedet. Når en får et bevisst forhold til stedlig arkitektur, virker det inn på hele mennesket, det gir trivsel. Et bygg med riktig utforming får oss til å se på det med glede, da har det rang av byggekunst eller arkitektur.

Byggeskikk. Det var Eilert Sundt som innførte begrepet byggeskikk. Det er skikken der på stedet som bestemmer hvordan huset skal bygges.

Den tradisjonelle byggeskikken hadde sin forankring i lokale håndverks-tradisjoner og bruk av lokal materialtilgang. Klima, nærings-grunnlag og det sosiale miljø setter sitt preg på bygningene.

Med byggeskikker menes en arkitektur som er oppstått på folkelig plan

innenfor omtrent ensartede geografiske og næringsmessige forhold. De er utviklet av et fellesskap preget av mer eller mindre kontakt med omverden. Byggeskikk er ikke statisk. Det en kaller «påbyggingsskikk» eller «endrings-skikk» er også en viktig side ved den folkelige byggeskikken. Endringer skjer etter impulser utenfra (Spangen, 1993).

Ofte blir ordet byggeskikk knyttet til tradisjonell eldre bebyggelse.

«God byggeskikk er en syntese av fortidens erfaringer, nåtidens muligheter og fremtidens forventninger» (Hedmark fylkeskommune, 1993).

EGYPT

Bolig for farao etter døden. Stabilitet

I Egypt er de fleste byene og boliger fra faraoenes tid borte. De vanlige egypternes hus ble bygd av teglstein og er forsvunnet for lenge siden. Der skulle jo menneskene bare bo den korte tiden de levde på jorden. Tilbake står templer og pyramider som begge har sin opprinnelse i mastabaer som var et gravmæle for adelen og de kongelige. De var laget av adobestein som er utbrent soltørket leire blandet med strå og stein.

Like etter år 300 f.Kr. startet en arkitekturutvikling med presist tilhugget naturstein. Det store gjennombruddet skjedde med kong Djoser. Hans arkitekt Imhotep, er kanskje den første arkitekten verden har kjent. Imhotep fikk ansvaret for å bygge et gravsted slik at farao kunne leve videre i all evighet, en trappetrinnspyramide. Den så ut som seks kvadratiske mastabaer

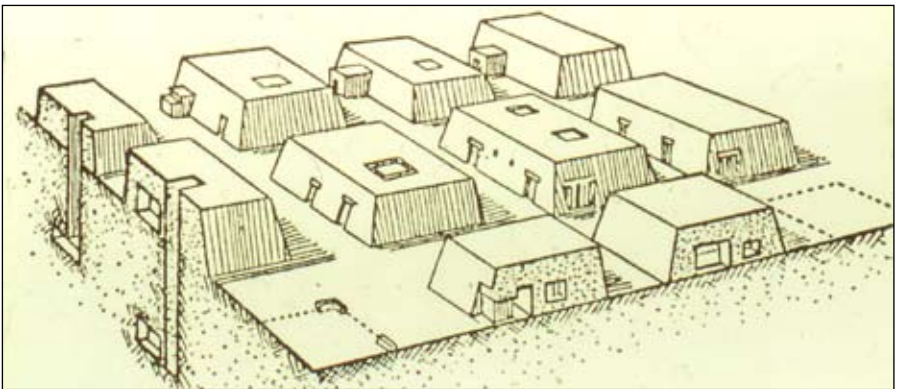

Foto: Lysbildeserie Egypt II, Statens filmsentral, Oslo 1983

Trappetrinnspyramiden i Saqqara. Foto: Eget

Kheops- og Khefren-pyramidene. Foto: Eget

lagt oppå hverandre, den nederste størst, oppover ble mastabaene mindre og mindre slik at sidene så ut som trappetrinn som gikk like til himmels. Hele byggverket er laget av massive steinblokker, et bestandig materiale til et bygg for evigheten i Saqqara, sør for Kairo. Selve graven skulle ligge i grunnfjellet, slik skikken var. Her skulle den døde farao legges i en sarkofag, sammen med alt han behøvde i det neste livet, mat, drikke, våpen og møbler. Oppå graven fikk Imhotep laget en veldig steinbygning. Noe liknende byggverk var tidligere ikke laget, han hadde skapt et helt nytt byggverk. Grunnen til bygget var at farao måtte sikre seg mot det som var verre enn døden, nemlig å bli utslettet.

Kapitel med palmemotiv. Foto: Eget

Sfinxen foran Khefren-pyramiden. Foto: Eget

Veggmaleri framstiller dagliglivet. Foto: British Museum

Imhoteps verk ble videre utviklet, og de neste faraoer lot tanken om udødelighet komme til uttrykk i utforming av sitt gravsted. Kheopspyramiden, sammen med de etterfølgende pyramider for Khefren og Mykerinos signaliserer dette, og disse ble tidligere regnet med til verdens syv underverker.

Egypteren så på livet som en lang vandring fram til det evige liv, hos solguden. På østsiden av Nilen levde en, på vestsiden gikk solen ned. En seremonivei, dødsferden fra daltempelet fram til gravstedet på vestsiden var omkranset av søyler med kapiteler. Kapitелene hadde blomster- og planteformer, palme, papyrus og lotusmotiver. Egypterne var kanskje de første som anvendte søyler.

På lang avstand ser pyramidene ut som skulpturer i ørkenen. Kheopspyramiden er nøyaktig orientert i forhold til de fire himmelretninger, og de fire sidene

er nesten fullkomne likesidete trekkanter.

Byggverket er aksialt, dvs. symmetri omkring en midtlinje. Innvendig var det veggmalier som skildret dagliglivet til den døde, redskaper, skip, hus, tjenere, alt han trengte i det nye livet var avbildet.

Inngang til pyramidene i Saqqara. Foto: Eget

Plassering av de to pyramidene er på linje, den tredje, Mykerions noe til venstre, samme forhold som i Orions belte. Ved siden av gangveien til Khefren-tempelet dominerer den store Sfinksen, som skal være et portrett av Khefren.

Imhotep var den første til å bruke blokker av kvaderstein, som legges tett sammen og gir en glatt overflate. De er så godt tilslippte at ikke et brevark kan stikkes mellom.

Det ytterste laget på pyramidene var dekket av fine, hvite kalksteinsblokker som var slipt, polert og pusset. Toppen av pyramidene var belagt med elektrolyt som er en naturlig legering av gull og sølv. Disse blinket på lang avstand som om solstråler virkelig var bygd. Formen uttrykker en spredning ovenfra og ned, et symbol på solens stråler som brer seg ned over jorden og henter opp farao. Pyramidene var faraoens forsøk på å lage en bolig for å oppnå udødelighet, det var hans bosted etter døden. Men det var også et symbol på hans enorme makt.

Obelisker og pyramidene antar en er abstraksjoner fra naturen, muligens lysbunter. De skriver seg fra dyrkelsen av solen, som dominerte livet i Egypt, og gjorde solguden til den mektigste av alle guder under navnet Amun Ra. I året 525 f.Kr. ble Egypt erobret av perserkongen. Det ble slutt på faraos makt, og det ble slutt på å bygge graver for evigheten.

HELLAS, CA. 400 F.KR. HØYKLASSISK PERIODE

Tempelet. Bolig for guden. Utforskende folk Variasjon og endringer

Parthenon, som betyr jomfruburet, ligger på høyden utenfor Athen. Det er et tempel for guden Athene som hadde hjulpet byen i krigen mot perserne. Athene var datter av Zevs, far til alle guder og mennesker. Tempelet ble ødelagt og brent under krigen mot perserne ca. 480 f.Kr.

Tempelet hadde likeverdige sider, derfor vanskelig å finne inngangen. Selve gudinnens bolig var et rom, cellaen, som lå i midten. Rommet var omkranset av en rad med søyler, ordner, i dorisk stil. Stilen har navn etter dorerne som var et gresk folkeferd som holdt til på øya Peloponnes, inntrengere fra Balkan. Søylen er kraftige, det synes at de bærer noe tungt. Søylen består av trommer satt opp på hverandre med en sentral tapp av tre, senere jernkramper, og har som oppgave å bære bjelkelaget. Grekerne brukte søyle og bjelke som bærende system (arkitravarkitektur).

Grekerne brukte ikke mørtel, men gjorde underlaget for hver stein konkavt og slipte hver stein på plass med sand, slik at det er ikke mulig å se skjøten. Søylen på Parthenon ble laget litt tykkere på midten, samtidig som de heller litt innover. Søylen står noe tettere ved hjørnene, kontraksjon. Dette gjør at en får et optisk harmonisk bilde av byggverket. Søylemålene fastsatte de etter mannsskikkelsens seks fotlengder, den doriske søyle var uttrykk for maskulinitet og bar tyngst.

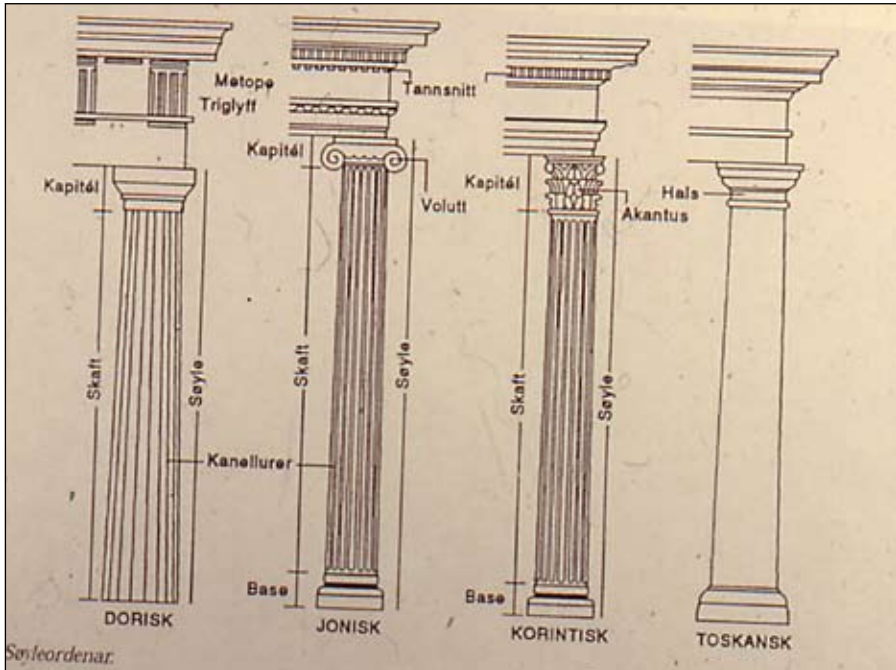
I motsetning til Egypt, som var preget av uforanderlighet, var grekernes kultur preget av variasjon og endringer. Der var små øysamfunn, hver stat med sin konge og sin gud og egne skikker.

Den klassiske perioden bygde på demokratiet. Idealet var det frie og uavhengige mennesket, det var tro på enkeltmennesket og dets betydning for fellesskapet. Dette avspeiler seg i arkitekturen, hvert bygg er å betrakte som et selvstendig individ. Parthenon møter en ikke frontalt, men skjevt i forhold til portbyggene som fører til plataået. Karakteristisk for dette tempelbygget er at en opplever det fra flere kanter, og ikke fra ett sted. En ønsker dermed at bygget skal framtre i full skikkelse, ikke bare observere fasaden. En får dermed en følelse av at byggene på Akropolis er «dryssset» utover.

Parthenon er det mest fullkomne harmoniske tempel, hvor hver detalj og ornament har sin begrunnelse for plassering og utforming. Plataået det hele står på, har en krumning som symbol på jordens overflate. Taket er symbol på himmelen. Dette gir et fortettet bilde på hele universet, det evige kosmos.

Parthenon. Foto: Eget

Søylene ble sammenliknet med mennesker. Formuttrykket ble bestemt ut fra hvor stor tyngde de førte ned i bakken, derfor ble doriske søyler benyttet nederst, de bar tyngst. Den joniske søylen oppleveres som den feminine, med volutter (hårlokker) ut til hver side. De la også lengden av en fot til grunn for søylehøyden, for denne ordenen er det den slankere kvinnes fot som ga søylen en lengde av åtte søylediameter. Langs søylestammen ble det laget furer som foldene i kvinneskjørt.

Den tredje orden er den letteste og høyest proposjonerte. Den korintiske orden etterlikner den jomfruelige slankhet, skriver Vitruvius. Korintisk kapitel er omgitt av akantusblad, en frodig vekst som likner vårt løvetannblad. Det sies at det var kunstneren Kallimakos som fikk ideen til det korintiske kapitel. Han observerte en kurv omsluttet av voksende akantus på en korintisk pikes grav.

Da templene på Akropolis var ferdige, var det slutt på de gode tidene i Athen.

Eggstav. Foto: Eget

De greske statene begynte å krige mot hverandre, byen var herjet av pest og sykdom. Alexander (den store) fra Makedonia, skapte et nytt verdensrike. Athen var ikke lenger midtpunktet, men deres kunst og kultur ble beundret og etterlignet overalt og ble grunnlaget for nye stilarter over hele verden gjennom senere tider.

ROMERRIKET, CA. 27–330 E.KR.

Byggekunst – ingeniørkunst

Grekerne skapte den europeiske kulturen, men romerne formidlet den. Grekerne var humanister og estetikere. Romerene var flinke ingeniører, de var erobrere og ville ha et imperium med verdensherredømme, ikke bystater med eget selvstyre som i Hellas. Romeren var praktiske, felles mål var enhet, med oppbygging rundt en sterk leder. De anla gode veier som knyttet Romerriket sammen. Alle veier fører til Rom, heter det, og endte på torget ved en gullsøyle. Folk strømmet til byen, filosofer, forfattere, kunstnere fra øst. Romerne var begeistret for gresk kunst, de røvet det med seg hjem og brukte det som pynt på de romerske helligdommene.

Keiser Augustus (27 f.Kr.) ville at Roma skulle stråle i marmor. Byen måtte være flottere enn de byene som var erobret. Romerne anvendte arkitekturen i et politisk program. En voldsom byggeaktivitet av badeanlegg, amfiteater, idrettsarenaer, triumfbuer, akvadukter etc. ble satt i gang. Det gjorde at en også dempet massene av arbeidsledige mennesker.

- Romerne tok i anvendelse betong, sement, en blanding av vulkansk jord, kalk og vann. Betongen ble forsterket med stein eller potteskår. Utvendig ble betongen gjerne kledd med marmor, slik at det så fint ut. Grekerne hadde nok også tidligere anvendt dette materialet.
- Romerne konstruerte buer og hvelv, arkivoltarkitektur. Buen som bærende element var langt mer effektiv enn søyle og bjelke. Romerne var ikke spesielt oppfinnsomme, men de anvendte kunnskapene til å gjøre dagliglivet lettere.

Ved siden av gresk tempelarkitektur, finnes i Italia en byggetradisjon hentet fra etruskerne, et østlig folkeferd som opprinnelig kommer fra Lilleasia. Etruskerne var romernes læremestre på arkitekturens område. De best bevarte byggverk var gravbygninger og bymurer. Etruskernes kultur er den «stumme» kultur. Allerede på et tidlig tidspunkt slår etruskerne hvelv og bygger kuppel, først med utkraget bue, så med ekte bue (kileformet stein). Etruskernes verdensbilde lå til grunn for deres templer. Etruskerne forestilte seg gudenes bolig i nord og orienterte derfor sine templer mot nord, med inngang i syd. Det etruskiske tempel er frontalt, og fasademessig. Dette videreføres i romernes arkitektur.

- Søylene trenger ikke lenger være bærende, de er helt eller delvis trukket inn i veggen. De kalles pilastre.
- Romerne komponerte en egen søyle med kapitel av jonisk og korintisk forbinde, som ble kalt kompositta.

Karakteristiske byggverk er:

Pantheon, 118–125 e.Kr. Alle guders helligdom ble bygget av keiser Hadrian. Keiseren bygget tempelet som var viet til sol og måne og de fem planetgudene. Rommet er sirkelrunt, med samme diameter og høyde.

Pantheon. Foto: Gaute Nordvik/www.romareise.no

Kuppelen er en halvkule som måler 43,3 m i diameter, mer enn Peterskirken. Lyset kommer inn gjennom den sirkelrunde åpningen øverst. I motsetning til Parthenon, ligger Pantheon på et høyt podium med en bred trapp som fører opp til hovedfasaden. Fronten var det viktigste for romerne. Dette tempelet har et peristyl, et søyleparti med tempelgavl i front, slik en finner det på Parthenon. Dette skjuler et sirkelrundt bygg som ligger bakover. Baksiden på bygget spilte ingen rolle. Tempelet blir en front og fasadebygning. Ideen om sirkelrundt grunnplan kan være en idé hentet fra etruskernes tholosgraver med midtsøyle.

Colosseum. Foto: Wikipedia

Colosseum, et teater ble bygget i år 75–83 e.Kr. Søylar brukt som dekor ligger nå utenpå veggene. Regelen med doriske nederst, joniske og så korintiske søylar er fulgt. Colosseum ble et monument over romersk bygningskunst.

Triumfbuer ble bygget til ære for feltherrenes erobringer. Hjemkomsten skulle foregå gjennom denne buen for å vise fram slaver og erobrede gjenstander. Slike monumenter er gjennom tidene bygget av flere seierrike ledere.

Konstantinbuen. Foto: Eget

Romersk akvedukt i Cæsarea. Foto: Eget

Konstantin den stores triumfbue (forrige side) er en av de mektigste og best bevarte av alle antikke triumfbuer. Reist ble buen etter Konstantins seier over Maxentius og inntog i Roma 29. oktober 312 e.Kr. Inne i buen er det rike beretninger i relieff om Konstantins seier.

Badeanstalter, termer. Romerne ledet vann gjennom akvadukter fram til byene. Vann var vesentlig for hygienen, og badeanleggene kan være forbilder for våre «Badeland».

S. Appolinare in Classe, Ravenna. Bygget ca. 530. Foto: Ukjent

Basilika var et rektangulært offentlig hus hvor rettsmøter ble holdt, og forretningsmenn møttes for å handle. Taket ble båret av to søylerekker som dannede midtskip og sideskip. På kortsiden var det oftest et halvsirkelformet utbygg (apside) som i kristen tid ble til koret i kirken.

Basilikaformen ble overtatt av den kristne kirke, og allerede eksisterende basilikaer kunne derfor lett gjøres om til kirker.

DET GAMLE OG DET NYE ROMA CA. 330–540 E.KR.

Basilika og himmelsk arkitektur

Etter at Konstantin hadde gjort kristendommen til statsreligion, ble basilikaformen vanligvis benyttet som form i vestkirken. Peterskirken, i basilikaform ble bygget over Peters grav etter at han hadde lidd martyrdøden.

Hagia Sofia i Istanbul. Foto: Ukjent

Interiør i Hagia Sofia. Foto: Aksit

Etter erobring av Bysants bygget keiser Konstantin en basilika i det Nye Roma. Byen endret navn til Konstantinopel.

Da keiser Justinian kom til makten, bestemte han seg for å bygge en kirke verden aldri hadde sett maken til. Kirken skulle være Guds bolig - et bilde av himmelen. Han ville bygge et kirkerom dekket av en veldig kuppel, som skulle minne om den virkelige himmelhvelvingen.

I østkirken ble gjerne gresk korsform benyttet i byggutformingene. Byggearbeidet av Haga Sofia, den hellige visdommen, ble ledet av arkitektene Anthemios fra Tralles og Isidoros fra Milét. I 537 innviet han kirken med disse ordene: «Jeg har overgått deg, o Salomon.»

Haga Sofia er en kuppelbasilika. Grunnplanet er kvadratisk, med hovedskip og sideskip med gallerier. Over hovedrommet hvelver en veldig kuppel seg, 56 m høy og 32 m i diameter. Å delta i messen skulle være en opplevelse, som å forflytte seg til himmelen. Arkitekturen skulle gjenspeile denne. Kupper, hvelv og veggflater er dekket med utsmykninger i mosaikk som

skinner og stråler til et himmelsk lysspill. Dekorasjonene fulgte et bestemt mønster i veggmaleriene, helgenene måtte være nederst, så jomfru Maria, og treenigheten eller Gud på toppen i kuppelen.

Riktignok falt den første kuppel ned etter jordskjelv i 559, og mosaikker ble kalket over etter sultan Mehmet 2s erobring i 1453. Siden 1935 har Haga Sofia vært museum.

I 1964 ble det oppdaget rune-innrisninger på balustraden i søndre galleriets øverste etasje. Av inskripsjonen Half-dan, er bare «alftan» leselig. Det sies at inskripsjonen er fra en av Harald Hårfagres menn som kjedet seg under en gudstjeneste.

Galleri i Hagia Sofia. Foto: Aksit

ROMANSK ARKITEKTUR

Bot og bedring

Karl den store ca. 800

Roma ble plyndret og erobret av germanske stammer fra nord. Karl den store ville skape et stort kristent rike og selv ville han være keiser. Han ble kronet til keiser 1. juledag år 800 e.Kr. av pave Leo 3. Men hvem var mektigst, paven eller keiseren?

I Aachen bygget Karl den store en katedral, en type sentralkirke/mausoleum for sin egen begravelse. På vestfasaden fikk han bygd en portalbygning med galleri. I denne losjen, som ble kalt vestverk, satt Karl midt i mot alteret. På den måten fikk han demonstrert sin jordiske makt og likeverd med paven. Innen arkitekturen bygget en på den klassiske romerske arkitektur, basilikaformen, med innslag fra Bysants og lokale variasjoner. Stilen ble nå kjent som *romansk arkitektur* fordi de runde buene minner om romerske bygninger fra oldtiden. Rundbueformen er karakteristisk for den romanske stil, og viser seg i vinduer, dører og hvelv. Det er en tung stil, en maskulin stil, tykke murer, tykke søyler, med små vinduer og lite lys. Basilikagrunnplanet ble kombinert med det likearmede greske kors, og dannet den latinske korsform med langskip og kortere tverrskip. Korsformen kan også være utgangspunkt for orienteringen. Da en kirke skulle bygges, var den tenkt som et guddommelig midtpunkt. Gud skapte verden ut av kaos med retningene nord, syd, øst vest. Byggmesteren overførte tankegangen til kirkebygget som skulle bygges ut fra en himmelsk arkitektur. Mot øst skulle koret og høyalteret ligge. Det lå mot Jerusalem, der paradiset engang hadde vært, og det nye skulle oppstå. Solen sto også opp i øst. Sola symboliserte seieren over

Katedralen i Aachen, 792–805. Foto: Wikipedia

det onde. Mot vest skulle kirkeskipet være plassert. I vest gikk sola ned, det symboliserte døden. Den langstrakte formen ble som en vei der pilegrimene kunne gå i prosesjon fram til alteret som var selve målet for pilgrimsreisen. Ofte hadde kirken et tårn over korsmidten og to tårn ved fasaden.

Et annet hjelpemiddel en tok i bruk var bestemte tallforhold. Disse var viktige når det gjaldt målene i koret og skipene i kirken. Her brukte en ofte tallforhold direkte fra Bibelen. En benyttet f.eks. tallene som Noa og Salomo hadde brukt, eller tallet på Jesu levealder som var 33 år.

Mange mennesker levde i elendighet på denne tiden, alle måtte gjennom skjærsilden, det kostet penger. Det ble valfarting til hellige steder, som Trondheim, Santiago de Compostela, Roma, Jerusalem for å be om syndsforlatelse. Inngangspartiet mot vest hadde utskjæringer og skulpturer som symboler på apostlene, helgener, Jesus og engler. Inn gjennom døren til

Domkirkeruinene, Hamar. Foto: Eget

Nikolaikirken, Gran, Hadeland ca. 1150. Foto: Eget

venstre startet veien som pilgrimene måtte gå i prosesjon fram mot - og i en omgang rundt alteret. Mange helgener hadde egne altere, disse ble laget som små kapeller ved siden av koret.

Stilen fikk aldri stor gjennomslagskraft syd for Alpene, for i Italia foretrakk en det lysere. Basilikaene ble bygget i mur. I Hamar finnes ruiner etter katedral fra erkebiskoptiden som nå er bevart under glass. Andre eksempler er Nicolai- og Mariakirken, også kalt Søsterkirken, på Gran. Nord for Alpene var folk mest vant til å bygge i tre. Disse kom til uttrykk som stavkirker.

Stavkirker har fått navnet sitt etter stavverk, en skjelettkonstruksjon, laget av stående planker og stolper i en ramme. Dette byggeprinsippet kan ha vært utbredt over store deler av Nord-Europa som stort sett var dekket av skog. Malmfuru ble foretrukket som materiale.

Borgund stavkirke. Foto: Eget

Haltdalen kirke i Sør-Trøndelag er den enkleste og minste av stavkirkene i Norge. Den har et lite rom med et smalere kor. Alle delene i kirken har sin betydning. Koret er et bilde på de hellige i himmelen, mens skipet er de kristne på jorden. Svillene er apostlene som bærer kirken. De fire hjørnestolpene symboliserer de fire evangelister. I dag har vi ca. 29 bevarte stavkirker igjen, de fleste i området Midt-Norge og Vestlandet.

Haltdalen stavkirke, ca. 1170-årene. Foto: Eget

DEN GOTISKE STILEN, SPISSBUESTIL, CA. 1100–1500

Lysmystikk og himmelstrebing

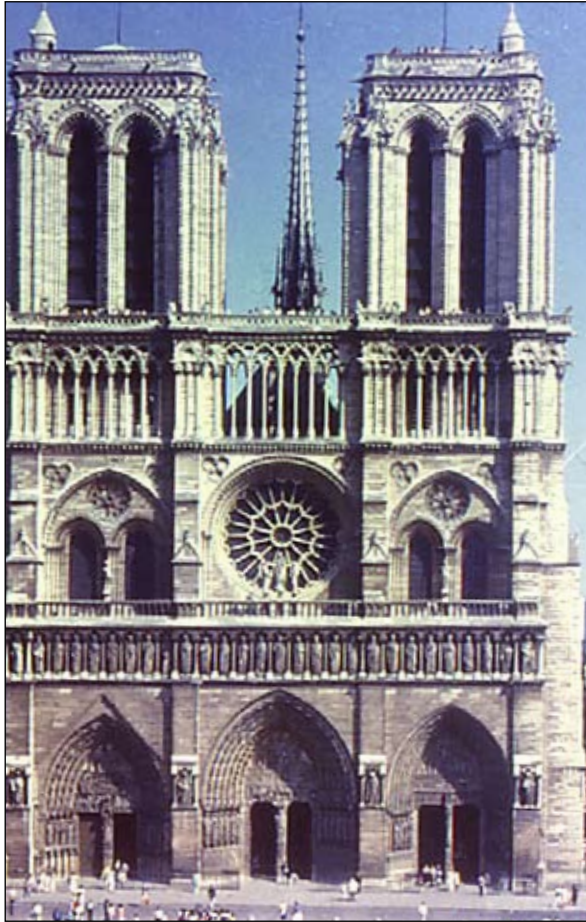
Ordet gotisk ble først brukt av kritikere i Italia under renessansen som en nedvurderende betegnelse på barbarernes arkitektur nord for Alpene. Stilen ble feilaktig forbundet med goterne. I virkeligheten oppsto den i området Île de France, rundt Paris mot midten av 1100-tallet.

Abbed Suger ville forbedre kirken sin, få mer lys inn, og den skulle stråle som et himmelsk lys. Gud er lys. Suger fanget tidsånden, vekk fra middelalderens besettelse av livets mørke sider som skyld, synd og død. Nå var Guds verden vakker, et sted der menneskene kunne fryde seg. Abbed Sugers forhold til lysmetafysikken kom til å prege hans ombygging av klosterkirken St. Denis og videre hele den gotiske arkitekturen.

Byggverket skulle være som et smykkeskrin. Arkitekturen ble vrenget ut, de bærende elementene ble synlige i eksteriøret.

Strebebue, Lincolnkatedralen. Foto: Eget

Notre Dame, Paris. Foto: Wikipedia

Katedralen skulle være et bilde på Guds by, det himmelske Jerusalem. Spissbuen ble utarbeidet som ga lette og oppadstrebende rom. Strebepillarer gjorde at en kunne åpne vegger, sette inn rosevindue i vestfasaden og vinduer i glassmosaikk. Det runde rosevinduet symboliserte livshjulet som kretset om Gud i sentrum. De er en del av katedralens helhet. Årene 1200–1250 er glassmaleriets gullalder. Synet på kvinnen endret seg i det gotiske samfunn, idet kvinnen spilte en viktig rolle. Dette kom til uttrykk i Mariadyrkelsen, som ble typisk for gotisk kunst; skulptur, glassmaleri og arkitektur dannet en helhet.

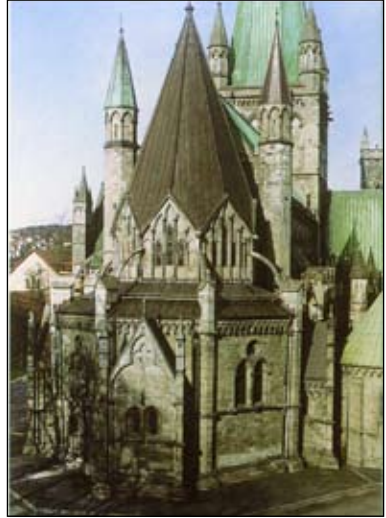

La Sainte-Chapelle, Paris 1242–1248. Foto: Nuttgens

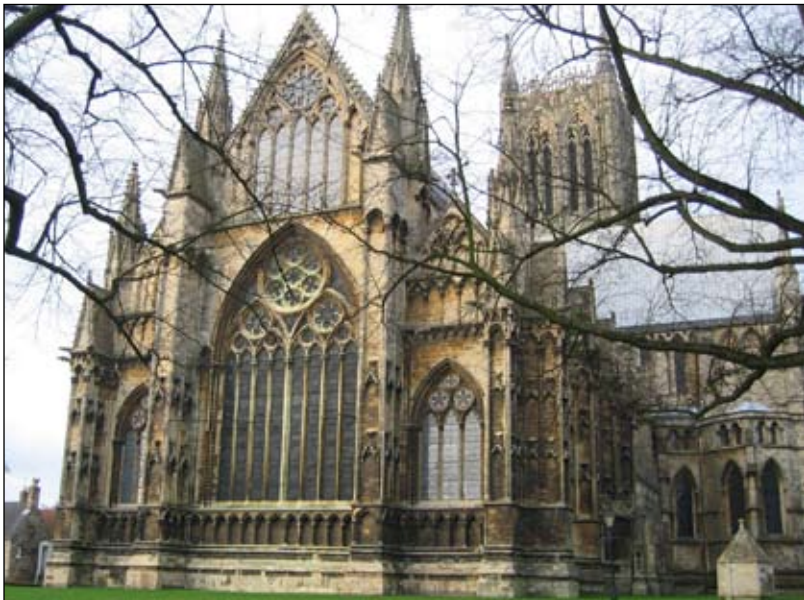
I middelalderen ble bilde brukt som meddelelse til de store grupper som ikke kunne lese. Bilde skulle gi en religiøs opplevelse, vekke sansenes glede og gi livet skjønnhet. Farger hadde ulik betydning. Kjennskap til fargespråk var nødvendig for å lese budskapene i i glassmaleriene. Alle glassmaleriene skulle leses nedenfra og oppover. Motivene forteller om dyder, legender og mirakler. Abbed Suger vendte seg vekk fra den tidlige middelalderens besettelse av livets mørke sider, synd, skyld og død og mot den romanske triumferende kirke. Guds verden var relativt vakker og trygg der det vanlige mennesket kunne fryde seg i åpent og vakkert rom.

Den ytterste konsekvens av oppløsning finner en i Sainte Chapelle, Paris. Hele vegger er dematerialisert. Bruk av lys var også anvendt i bysantinsk tid, men da ble det reflektert gjennom mosaikken. Nå skinner lyset gjennom blyglassvindu.

Nidarosdomen er vår første gotiske kirke, påbegynt i romansk stil, men videreført i gotisk stil. Erkebiskop Eystein Erlendson var en tid rundt år 1180 i landflyktighet i England siden det hersket strid mellom kongene Sverre og Magnus Erlingsson. I England fikk han se katedralbygg under oppføring i spissbuestil eller gotikk, en ny stil som hadde oppstått i Nord-Frankrike noen tiår før. Han så da at byggeplanene for Kristkirken i Trondheim var foreldet. Da erkebiskopen kom hjem i 1183 er det trolig han hadde med seg håndverkere fra England. Arbeidet ble nå konsentrert om den østre delen av katedralen, bygging av et høykor for Olav den helliges legeme. Bygget fikk form av en åttekant. En antar at kapellet i Lincoln var forbilde, siden Eystein var der i landflyktighet da den var under bygging.

Nidarosdomen, Oktogonen fra 1892

Lincoln katedral. Foto: Eget

Nidarosdomen, vestfront. Foto: Tormod Ludvigsen

RENESSANSEN, CA. 1420–1620

Mennesket i sentrum, nye oppdagelser, ro og verdighet

Tallet 1400 betegner et vendepunkt i historien. Flere geniale sammentreff danner opptakten til kulturen og kunstens gjenfødelse, renessansen. Senter for ungrenessansens oppblomstring er handelsbyene i Nord-Italia, særlig Firenze, hvor en borgerklasse vokste seg rik og mektig gjennom handel. Familien Medici eide fabrikker, drev bankvirksomhet, og lånte ut penger. Handel førte til at en måtte lære å lese og skrive. Det var en annen situasjon enn i middelalderen, nå baserte en seg på troen på enkeltmenneskets muligheter. Flere rike familier var opptatt av kultur, oldtidens skrifter og filosofer som ville gjenvinne kunsten og filosofien fra oldtiden. Bøker om oldtidens arkitektur av Vitruvius om riktig proposjonering, slik at bygget ble

Firenze. Foto: Eget

harmonisk, ble lest. Vitruvius mente den ideelle form hadde menneskelige proporsjoner, derfor foreslo han at bygget skulle gjenspeile disse. Dette førte til at Leonardo da Vinci tegnet den berømte tegningen av mennesket inntegnet i formene kvadrat og sirkel. Diagrammet ble satt i forhold til tidens arkitektur, et sentralisert plan som et gresk kors, lagt over bildet av et menneske.

Det var en tilstrømning av kunstnere, filosofer, lærde fra øst som renessansens rådende menn knyttet til seg. Familiene hadde behov for skikkelig bolig i byen og villa på landet i de hete sommermånedene. Men idealet nå var klassisk enkelhet og ro over arkitekturen. Helhetsvirkning var viktig. Spissbuen var avlegs, det ble en sterk reaksjon på himmelstrebende buer og overveldende detaljrikdom. Rundbuen ble nå tatt opp igjen og en

Tondo i Hittebarnshospitalet. Foto: Ukjent

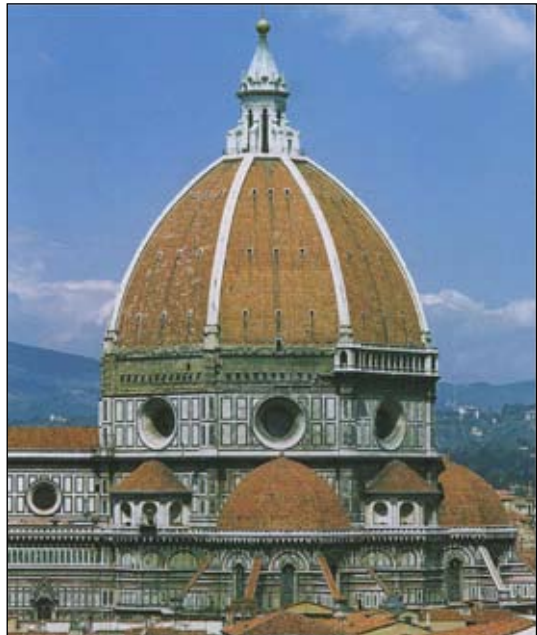
«Hittebarnshospitalet», Firenze. Foto: Ukjent

strebet etter det måteholdne og vel avbalanserte. Bruk av horisontale linjer og symmetri ble det karakteristiske. En tok i bruk antikkens formspråk og brukte det i en ny og enkel form.

Det ble dyrking av kunnskap, det ble gjort nye oppdagelser ved Copernicus, Columbus, Vasco da Gama og boktrykkerkunsten ved Gutenberg. Et av håndverkerlaugene bestemte seg for å hjelpe byens fattige og foreldreløse barn. Huset som ble bygget ble en nyskaping i arkitekturhistorien.

«**Hittebarnshospitalet**» (1419–45) regnes som den første renessansebygning, tegnet av arkitekten **Filippo Brunelleschi**. Bygget har en arkade med buer og korintiske søyler (arkivoltarkitektur, søyle og bue). Fasaden er komponert i et enkelt mønster, kvadrat og sirkel. Arkaden gir beskyttelse og skygge. Mellom hver bue en rund medaljong, tondo, av terrakotta med babymotiv, utført av Andrea della Robbia. I arkaden kunne det være et godt sted å legge fra seg sitt lille barn (L'Orange, 1996).

Kuppelbygget på domkirken «Santa Maria del Fiore», i Firenze (1417-1434) er han mest kjent for. Det er den første kuppelen som ble oppført i Italia siden antikken. Den gigantiske kuppelen, som er rundt 46 meter bred, skulle ha vært umulig å oppføre med gotikkens teknikker, men Brunelleschi hadde inngående kunnskaper om romernes modelleringsteknikker, gjennom formidlingen fra den romerske arkitekten og arkitekturteoretikeren Vitruvius.

Kuppel, domkirken i Firenze. Foto: Ukjent

Brunelleschi kombinerte den antikke romerske arkitekturens teknikk med gotikkens spissform og skapte dermed en tosidig kuppel, som var sterkere, og enklere å bygge enn alle foregående kupler. Større kupler enn denne hadde ikke vært bygget siden kuppelen over Hagia Sofia.

På denne tiden trengte en hus å bo i både inne i byen og på landet. Om sommeren flyttet en ut på landet for å slippe den fuktige varmen som lå over Firenze. Å tegne palasser, profan arkitektur, ble derfor like viktig som å tegne kirker. Huset skulle tilpasses tidens krav. Inne i byen foregikk handel, veksling av penger, en trengte hus rom for tjenerskapet. I øverste etasje bodde selve familien.

Arkitekten **Leon Battista Alberti** fant en løsning som er brukt helt opp til vår tid. Palazzo Rucellai er ett eksempel. Der er flate pilastre, med ulike kapiteler etter en lovmessighet ordnet som på Colosseum. Der var bestemte lover for skjønnhet, riktige proporsjoner, balanse mellom loddrette og vannrette proporsjoner, nøyaktige mål gjaldt.

Palazzo Rucellai, Firenze. Foto: Ukjent

Leon Battista Alberti (1404–72) er renessansens store kunstteoretiker. Han skrev ti bøker om byggekunst der han hevdet at likevekten er kunstens mål. I denne perioden ble arkitektens status høynet. Arkitekten ble en lærd mann som folk så opp til. Hans tegninger ble å regne som åndsverk. Han var ikke lenger en alminnelig håndverker. Til Norge kom stilen ca. 1500, og den var særlig inspirert av hollandsk renessanse med trappetrinnsformede «front i spisser». Byggematerialet var gjerne murstein.

Rosenkrantzårnet i Bergen ble reist fra 1562–1565 for å markere makt overfor hanseatene. Det er et eksempel på enkel nordisk renessanse, med rektangulær fasade som er regelmessig og symmetrisk komponert. Det er kontrast mellom det nedre og øvre parti, med vinduer som er avtrappet fra store til små. Tårnet er et hovedverk fra 1500-tallet i Norge, fullført av Erik Ottesen Rosenkranz.

Rosenkrantzårnet. Foto: Ukjent

BAROKKEN, CA. 1600–TALLET

Imponerende og representativ

Etter at Martin Luther hadde vunnet mange tilhengere, skjønte den katolske kirke at det måtte settes i gang en motreform for å bringe de tapte protestantene tilbake til romerkirken. På kirkemøtet i Trident 1563 bestemte den katolske kirke seg for kamp mot protestantismen. Jesuittordenen var kort tid stiftet før, og siden fulgte religionskrigene. Tross krigene, hadde den katolske kirke råd til å reise flotte gudshus, den tok kirkekunsten i bruk i propagandaens tjeneste for å overbevise mennesker om religionens storhet og kraft. I den første del av barokktiden var det kirken som ga kunsten de største oppgavene

Det var i Roma stilen ble født, visualisert gjennom **Peterskirken**. Fasaden ble designet av **Carlo Maderno (1556–1629)**, som er å regne som grunnlegger av den tidlige romerske barokken. Fasadearbeidet på Peterskirken varte fra 1607–1612. Med et forprosjekt i fasaden til kirken St. Susana, la han grunnlaget for den nye arkitekturdesign.

Peterskirken. Foto: Wikipedia

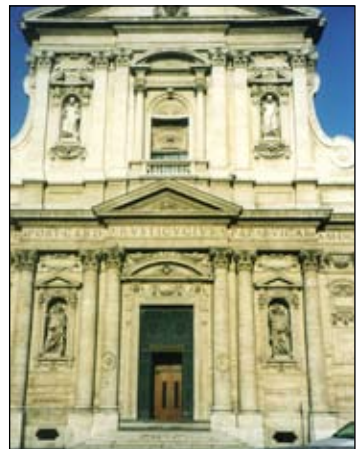

Petersplassen. Foto: Wikipedia

Symbolsk ble kirkens lære forkynt utover plassen, fram til obeliskens som fungerer som en antenne som sprer budskapet. Obeliskens symboliserer Kristus, og statuene rundt er kirkens helgener. Petersplassen samler omgivelsene. Plassen har elipsoform, en oval form, og er omkranset av søyler. Formen sett ovenfra gir inntrykk av en knipetang, og fører folket rett inn til inngangen. Søylerrekken er som to utstrakte armer som tar imot katolikker for å bekrefte sin tro og tar tak i hedninger for å gjenforene dem med sin kirke.

Elipsoformen er den barokke form, den samme som finner i Colosseum. Bevegelse, det storslåtte, bevisst bruk av lys og skygge er også karakteristiske trekk. I denne tiden ble teater og opera veldig populært.

I arkitekturen ble det skapt spenning og bevegelse i fasaden. Det ble benyttet kontraster mellom partier som lå i skygge og områder som lå i lys. I Italia ble den barokke arkitekturen en propagandastil for de katolske troende.

St. Susanna. Foto: Eget

Versailles. Foto: Ukjent

Etter hvert er det fyrstehoffene som tar over tonen, og tar det i bruk denne arkitekturstilen som et symbol på makt. Ludvig 14. lot bygge **Versailles**, som skulle fokusere på eneveldet. Barokken blir enevoldskongens stil. Ludvig 14. benyttet den for å vise verden egen og Frankrikes makt og storhet.

Mennesket hersket over naturen. Parker med busker ble trimmet til pyramideformer og runde kuler, slik at en ikke skulle bli dasket i ansiktet av kvister. Veiene i parken var rette og oversiktlige, blomster, vannfontener ordnet inn i et nett av linjer, kryss og stjerner. Var Firenze renessansens by, ble Roma barokkens by med et utall fontener.

Fontana di Trevi. Foto: Eget

I Norge var det økonomisk framgang, sagbruk kommet i stand, og trelast solgt til Holland. En rekke jernverk startet, blant annet på Kongsberg og Røros.

Treskjærerkunsten ble særlig tatt opp i Hedmark og Gudbrandsdalen. Hovedmotivet ble akantusbladet fra Sør-Europa. Nå ble vektlagt streng symmetri, lys og skygge, bevegelse. Mange prekestoler ble utformet i akantusdekor. Prekestolen i Ringsaker kirke er et godt eksempel på et slikt arbeid. Prekestolen og døpefonten er skåret av Lars Jensen Borg på begynnelsen av 1700-tallet.

Middelalderbebyggelsen i Trondheim brant ned i 1681. Ny by etter barokkens prinsipper ble dannet med fire brede hovedgater, blant annet Munkegaten.

Røros kirke. Foto: Ukjent

Prekestolen i Ringsaker kirke.
Foto: Ringsaker kirke [postkort]

Stiftsgården. Foto: Eget

Stiftsgården 1774–1778 ble anlagt av fru Schøller. Det er Nordens største trehus. Barokken legger vekt på at det skal se flott og gedigent ut.

ROKOKKO, 1730–1770

Lett og elegant

Rokokko er en videreføring av barokken, men er mer en interiørstil skapt av Madame de Pompadour, som var elskerinnen til Ludvig 15. Rokokko som stil fikk egentlig ikke så mye innvirkning på arkitekturen.

Formspråket er svært lik barokken, men vektlegger asymmetri og lyse, lette farger. Rocaille er former som forestiller uregelmessige klipper, småstein,

Marie-Antoinettes landsby i Versaillesparken. Foto: Eget

Sanssouci. Foto: Eget

muslingskall, sneglehus, fuglevinger, blomster tilfeldig strødd utover etc. Mange former og motiver ble tatt direkte fra kinesiske forbilder. Klipper og kunstige grotter ble populært. Der kunne en sitte i ensomhet og filosofere over livet og lese dikt. Madame de Pompadour fikk anlagt en kunstig landsby i hagen i Versailles, utformet som teater. Marie-Antoinette, gift med Ludvig 16., lot oppføre en bondegård der hun kunne trekke seg tilbake.

Kong Frederik 2. av Preussen bygget i 1740-årene rokokkoslottet **Sanssouci** i Potsdam utenfor Berlin.

I Norge fikk stilen liten innvirkning. Lystslottet Damgård ved Bergen er det mest kjente.

NYKLASSISISMEN

Empire 1810-1870

Edel enkelhet

Etter at kongedømmet var avskaffet i Frankrike, gjorde Napoleon statskupp. Napoleon så på seg selv som arvtaker etter de romerske keisere, som den nye Cæsar. Romersk arkitektur ble derfor hans store forbilde. Utgraving av Pompei og Herculaneum gjorde at en fikk direkte kunnskap om antikken, og begeistring om stilen. Den romeske triumfbuen og de greske templer ble forbilder. Arkitektur ble den dominerende kunst og ikke tidligere er det bygd

Slottet i Oslo. Foto: Eget

Slottet i Oslo. Foto: Eget.

så mange søylerader og tempelgavler som i denne perioden. Vinduene ble satt inn uten profiler og rammer. Offentlige bygg ble preget av empiretiden, og slottet i Oslo, Børsen og Universitetet er eksempler på dette.

Empirestilen fikk også

gjennomslag utover bygdene, og flere gårder ble ombygd på denne tiden. Her er oftest benyttet trepanel, enkle husformer med ofte liggende panel og gavlmotiv i dør og over vindu.

Ornamentikken var stram og stilisert fra laubærkranser, hjelmer, eikegrener, blomsterranker, mye den samme som ble benyttet i antikken. Napoleons felttog til Egypt ga også næring til egyptisk ornamentikk som sfinkser. Bier ble Napoleons kjennetegn, samt bokstaven N. Ofte kan en finne denne som dekor på cognacglass.

Riksdagsbygningen i Berlin. Foto: Eget

HISTORISMEN, CA. 1840–1900

Kopiering og sammensetning

Historismen tok alle stiler i bruk, brukte stilelementer fra andre tider og steder og er en form for romantikk i arkitekturen. Historisme er ikke en stil, men en epoke.

I Norge regnes historismen fra ca. 1850–1910. Sterk nasjonalfølelse i flere okkuperte land i Europa, frihetskamp og ønske om løsrivelse gjorde at en ble opptatt av egen kultur og særpreg. Først søkte en inspirasjon fra middelalderen ved å hente romansk (nyromansk) og gotisk inspirasjon (nygotikk).

Nyromansk ble særlig knyttet til nasjonalromantikken med hoggen stein. Fabrikbygg, bryggerier, brannstasjoner, «bygg til nytte», hadde oftest

Vestbanestasjonen, Oslo. Foto: Eget

fasader i rød tegl, i middelalderinspirert stil. Basarene og Brannvakta ved Vår Frelzers kirke i Oslo er oppført i nyromansk stil ved arkitekt Chr. H. Grosh.

Nygotikk var kirkebyggernes stil, de gotiske formene sprang rett ut av den naturen som Gud selv hadde skapt. Mange kirker ble reist i denne stilen 1850–1890. Gotikken sto som symbol på kristne verdier, men også nasjonalistiske

Parlamentsbygningen i London. Foto: Wikipedia

strømninger. Den er ofte benyttet i rådhusarkitektur, eksempel Parlamentet i London.

I Norge ble stilen særlig benyttet i kirkebygg. **Trefoldighetskirken**, Oslo (1853–58) er et eksempel, oppført i nordtysk teglsteinsgotikk av von Hanno. Kirker i nygotikk ble reist i stort antall utover det 19. århundre, både i tegl og tre. Men elementer er også finne i skolebygg, jernbanestasjoner og villaer.

Trefoldighetskirken, Oslo. Foto: Jan Rune Lund

Nyrenessanse kjennetegnes gjerne med tyskpregede renessanseinspirerte arkitekturdeler på fasader av pusset tegl. Mange arkitekter hadde sin utdannelse fra Tyskland, derfor er flere leiegårder i Oslo fra slutten av 1800-tallet i nyrenessanse med italienske detaljer på fasaden. En kunne nå

Østbanestasjonen, Oslo. Foto: Eget

Jernbanestasjonen, Hamar. Foto: Eget

sette på støpte pilastre og ornamenter i ulike variasjoner. Teatermotivet ble imidlertid populært, dele inn fasaden med søyleformer og ornamenter i alle verdens utforminger.

Bruken av bygget hadde mye å si for valg av stil. Fasadematerialet til Nasjonalgalleriet er murstein, som generelt var knyttet til bruksarkitektur. Forklaringen er at slike bygg helt siden historismen begynte, ofte hadde fasader med slik materialbruk. Koden uttrykte nytte og oppdragelse, signaliserte at dette var utdanning og museumsarkitektur. Representativ arkitektur hadde tidligere vært pusset.

Sveitserstil (1840–1900). Samtidig med historismen utvikles det stiler som var ment å skulle være nyskapende: sveitser- og dragestil. Nordmennene skulle bo i norske hjem, tanken var hus som skulle passe i landlige omgivelser. Ute i Europa var det sveitsiske bondehuset med slake tak, lange takskjegg og åpne svalganger sterkt på moten. Sveits var et turistland, og moten kunne derfor spre seg lett grunnet bedre samferdsel. Nå benyttet en maskiner til å lage alle slags bygningsdeler. Alt listverk ble metervare, alt panel både utvendig og innvendig ble høvla i standardstørrelser og ble lagervare. Også detaljer til fasader som listverk og ornament ble å få i handelen. Håndverket kom i bakgrunnen. En trengte bare håndverker til å sette sammen delene som kom fra verkstedet. Det gikk mye raskere å ferdigstille bygg enn tidligere, og hus ble økonomisk tilgjengelig for et bredere publikum. I denne tiden

Sagatun folkehøgskole, Hamar. Foto: Eget

trengte en også flere typer hus, som skoler, forsamlingshus, hotell, etc. Jernbanestasjoner utover landet ble ofte reist i sveitserstil. Kongsvinger-banen og Otta er eksempler på dette. Hus ble nå for det meste bygd i sveitserstil, og stilen ble et forbilde for alle som skulle bygge nytt eller bygge om. «Den nye trestil» eller «snekkerstilen» var en byggestil for folkelig smak. Den var landlig og romantisk. Husa ble oftest malt hvite, men de kunne også være okergule, med omramninger av vinduer og dører i sjokoladebrunt.

Panelte fasader med vannrett bordkledning ble vanlig. Typen kalles dobbelfalset staffpanel. Det er mindre arbeidskrevende å panele et hus med flatliggende panel enn med stående panel. Det er også enklere å forsyne panelet med utenpåliggende dekorasjoner. Derfor ble border et viktig dekorelement i sveitserstilen. De viktigste stedene hvor border brukes på alminnelige hus i by og på land, er i etasjeskillene, på vindskiene og i over- og underkant av listverket rundt vinduene.

Karakteristisk for denne stilen var altanen. Altanen skulle være et friluftstom mellom ute og inne og ble plassert på framsida eller framfor inngangen, mer som en ny utforming av inngangssvala. Der er åpne verandaer eller lukkede verandaer med fargede glassruter.

Bygningene karakteriseres også med store takutstikk som skulle holde takdryppet borte fra grunnmuren og verne veggen bedre. Taket var som regel saltak og ved gavlene gikk taket langt utenfor veggen. Under taket her kunne det være plass for utskjæringer. Der er høy grunnmur, og konstruksjonen var synlig med stolper og avstivere.

Krav om lys og luft gjorde at vinduer ble gjort så store som mulig, krysspostvinduer med store ruter. Vindusomramninger ble ofte utformet med stor fantasi og snekkerferdighet, gjerne i gotisk motiv som spisse buer, kløverblad, det gjennombrutte og oppadstrebbende. Sveitserstil har både estetiske og praktiske mål i seg. Foruten at en la vekt på det dekorative, at huset skulle se pent ut, var målet også vektlegging av lys, luft, funksjon og hygiene.

Mot slutten av århundret utviklet sveitserstilen seg til dragestilen. Interessen for vår egen fortid, vår egen arkeologi, førte til at arkitektene tok opp ornament og former fra middelalderen, stavkirker etc. og hadde til formål å skape en egen nasjonal stil av flettverk, dragehoder, stabburstolper etc.

Dragestilen (1890–1910) var inspirert av stavkirker og vikingetid og preget av ideene fra nasjonalromantikken med søking etter en nasjonal uttrykksform. Flere av våre vikingeskip ble gravd fram rundt 1900, som Tuneskipet, Gogstadskipet og Osebergskipet. Motiver fra en storhetstid kom for dagen. Disse ble tatt opp som dekorative elementer i dragestilen. Dragen ble sett på som et nasjonalt symbol, og en blandet stavkirkearkitektur sammen med romansk planteslyng og dyreornamentikk fra vikingetida.

Det var en nasjonal tømmerstil. Yttervegger i tømmer eller lafteplank sto synlig, saltak hadde fremdeles stor utspring, og ble utstyrt med takryttere og mønekammer av tre. Flere hoteller på Vestlandet ble bygget i denne stilen. Men dragestilen ble sterkt påvirket av den nye art nouveaustilen med de svungne planteformene. De passet godt til dragestilen. Det ble bygget mye i dragestil, privatvillaer og jernbanestasjoner. Dragestilen hadde sin glansperiode i 1890-årene og i forbindelse med unionsoppløsningen 1905.

ART NOUVEAU, 1890–1915

Jugend

Stilen vokste ut fra bevegelsen Arts and Crafts i England som ville gjenreise arkitektur, billedkunst og kunsthåndverket. De syntes det nå hadde gått for langt i fabrikkimitasjoner og det de kalte juggel. William Morris var foregangsmann i arbeidet, ønsket at formgivning skulle få høyere status, og at alminnelige mennesker skulle få en bedre smak, utvikle en estetisk holdning hos folk. Han ønsket at vakre hjem og kvalitet i ting skulle bli allemannseie. Bevegelsen pekte på svakheter i arkitektutdannelsen. Morris mente at kunstneren måtte kunne håndverket og håndverkeren bli kunstner slik at middelalderens håndverkstradisjoner kunne bli gjenreist. Tanken var å skape en syntese av alle kunstarter, få en frigjøring fra industriprodusert stilkopiering som han hatet.

Fra Guell-parken i Barcelona, Antoni Gaudi.

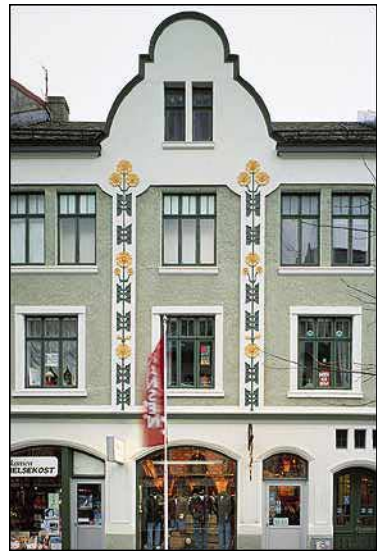
Foto:Eget

Stilspråket har elementer fra japansk kunst, gammel keltisk kunst, fra gotikken og rokokkoen. Den har et dekorativt særpreg med flytende, bølgende og asymmetriske linjer med planteaktige flettninger. Bygningsmassene kan være asymmetriske, konturen ofte tilnærmet avrundet, tung, fast og lukket. Vinduene er også spesielle, med det øverste partiet delt opp i småruter, som røper at huset kan være bygget innenfor jugendperioden.

Sparebanken Hedmark, Hamar. Foto: Eget

Bevegelsen fikk utbredelse i Europa, men med forskjellige stiluttrykk i de ulike land og fikk variasjoner over navnet som jugend i Tyskland, style florale i Italia og den nederlandske «Paling stijl» (ålestil). Den skotske Glasgow-skolen fikk innflytelse i Tyskland og Østerrike med kvadrater og rette geometriske former. England, Belgia og Frankrike fortrakk organiske former. Art nouveau ble også ble også en moderne stilart innen glassarbeider og illustrasjoner. Men stilen ble kostbar for vanlige folk, og fikk kort levetid. Rundt 1910 var den utdøende. Men i Spania er det arkitekten Antoni Gaudi som udødeliggjør den. Han vil gjenskape den opprinnelige arkitektur som var under innflytelse av maurerne, med kristne og arabisk ornamentikk og materialbruk, og derved skapte nye uttrykksformer i en organisk stil.

Kongensgt. 12, Ålesund. Foto: J. Havran

I Norge er Ålesund gjenoppbygget i Art Nouveau-arkitektur etter bybrannen i 1904. Arkitekter med utdannelse fra kontinentet strømmet da til byen med de nye ideene .

MODERNISMEN

Funksjonalismen 1920–1940

Funksjonalismen har fokus på enkelhet og saklighet. Fra 1920-tallet og framover ble det i arkitekturkreter et opprør med fortiden. Opprøret banet vei for en ny oppfatning av arkitektens virke og plass i samfunnet. Retningen ble kalt funksjonalismen.

Foregangsmennene ville gjennom arkitekturen skape en livsholdning. Opprøret reiste seg mot gjenbruk og kopiering av klassiske arkitekturidealer. Walter Gropius ble leder av Bauhaus i Weimar, en skole der kunstnere og håndverkere skulle arbeide sammen, og alle ledd var like viktige, og hvor slagordet ble «Formen følger funksjonen». En gjenstand blir vakker når det passer til funksjonen. Skolen flyttet senere til Dessau, men opphørte i 1933.

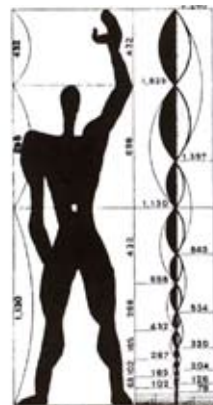
Le Corbusier (1887-1965), sveitsisk-fransk arkitekt, antas å være århundrets viktigste arkitekt. Han var interessert i kubismen som retning, og sterkt opptatt av form og funksjon. Et av forbildene hans var murarkitekturen på øyene i Middelhavet. Han så det innvendige rommet som en stor kube. Deretter delte han det opp horisontalt og vertikalt slik at en del av kubene kunne inneholde større rom, en annen mindre.

Bygningens utforming skal bestemmes ut fra praktiske hensyn. Utsagnet «et hus er en bomaskin» stammer fra han. Arkitektur skal være uttrykk for sin tids teknikk og materialer. Felles trekk for funksjonalismen er flate tak, rene veggflater, vinduer samlet i vindusbånd. Folk skulle ha et lettstelt og ikke for kostbart sted å bo med lys og luft, nok sol og utsikt. Dimensjoneringen av

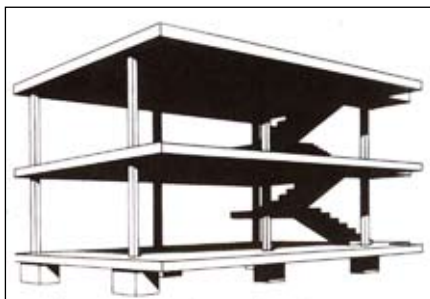
boligblokker var knyttet til menneskekroppen, dette ga en nøyaktig formel for tilfredsstillende proposjoner. Denne tankegangen hadde Vitruvius også lansert i antikken.

Le Corbusier lanserte boligprosjektet *Domino* i 1914. Det var grunnlaget for å bygge billige boliger, samtidig som det sosiale aspektet var viktig med tanke på fellesanlegg og fellesrom som vaskerier og takterrasser i boligkompleksene.

Utgangspunktet for en bolig var to betongskiver som holdes på plass av søyler og er forbundet med åpen trapp. Den ideelle takhøyden ble satt til 2,26 m, beregnet på en gjennomsnittshøyde for et menneske på 1,75 m. Elementene kunne prefabrikeres og masseproduseres, vegger og vinduer kan plasseres der arkitekten vil ha de. Det ble mulig å bygge fort og billig da delene kunne settes sammen på byggeplassen.

Vegger har tidligere i nesten all arkitektur vært nødvendig for å holde oppe gulv og tak. Vindusbånd, vinduer stilt inntil hverandre, ble karakteristisk. **Villa Savoye** i Poissy ble ferdigstilt i 1929, det viser hans idé om at et hus skal bygges på søyler, åpne for marken under. Det skulle ha en uornamentert fasade, vinduene skulle være sammenhengende for å røpe bygningens støtteskjelett. Gulvplanet skulle være åpen og over flere nivåer. Villaen er helt klart påvirket av kubismen.

Villa Savoye nede til høyre. Alle figurer denne side: Nuttgens

Glass ble symbol på den nye tiden. Lys og luft og en rekke av vinduer preget Le Corbusiers første kjempemessige boligblokk i Marseilles, **Unité d’Habitation**. Det var en boligblokk som forsøkte å tilfredstille beboernes forskjellige behov i en bygning. Her kunne beboerne oppholde seg i lange perioder takket være forretninger og sosiale funksjoner.

Mange like boligblokker kom opp etter 2. verdenskrig, men ribbet for all pynt og dekor ble de ganske monotone og like.

En hovedtanke i funksjonalismen er at der ikke skal være noen stil, men at arkitektur og ting skal finne sin form ut fra funksjonen det skal brukes til. Der er ingen sans for unødvendige dekorasjoner, noen hevdet at dekorasjonsformene var maktsymboler fra fortiden. Funksjonalismen ble et brudd med de klassiske stilartene og varsel om ny livsførsel, en ny demokratisk arkitektur. Vekten ble lagt på masseproduksjon og hurtigbygging der rutenett og moduler ble gjentatt til bomaskiner eller drabantbyer.

Angående private villaer antok de også en kubistisk form, gjerne med en markering mellom første og annen etasje. Skillet kunne gjøres med liggende kontra stående panel. Det kunne også markeres med farge. «Skjørt og bluse» ble denne markering kalt på folkemunne. Vinduene ble trukket ut mot hjørnene.

Unité d’Habitation, Marseilles. Foto: Wikipedia

Ekebergrestauranten i Oslo er det eldste eksisterende restaurantanlegg i funksjonalistisk stil i Oslo. Den ble ferdig i 1929 og tegnet av Lars Backer. Bygget har det kontrasterende i seg, liggende mot stående volum, asymmetri, og bygget ligger fritt med utsyn, luft og lys.

Ekebergrestauranten. Foto: Eget

Villa Riise på Hamar ble bygget under funksjonalismens slagord «Form følger funksjon». Bygget her skulle ta utgangspunkt i familiens flygel, og byggherren ønsket seg mest mulig utsyn mot Mjøsa. Arkitektfirmaet Korsmo og Aasland i Oslo, og Sverre Aasland fikk hovedansvaret. Den

Villa Riise. Foto: Hedmarksmuseet v/Mostue og Haug

blokkaktige formen er løst opp av et høyt vindusfelt som går over to etasjer der flygelet står. I annen etasje strekker horisontale vindusbånd seg.

Brutalisme (av: beton brut (rå, ubearbeidet, ukledd betong))

Ny åpenhet. Blant de viktigste idealene i det 20. århundrets moderne arkitektur er tydeliggjøring av bygningens funksjon. Bærende deler i en konstruksjon av armert betong blir ikke forsøkt skjult ved å dekkes av glassplater eller behandlet naturstein. En går inn for en ærlig arkitektur, ikke skjule strukturene bak tykk fasadebekledning. Det indre i en bygning skulle bestemme hvordan det ytre skulle se ut. Le Corbusier praktiserte disse prinsippene i sine senere verk. Bruk av betong ble det førende materialet i konstruksjoner av brutalismens bygninger. Grunnplanet skulle utformes etter bygningens funksjon og brukerens behov. Resultatet ble massive betongformer som lukker seg mot uteverdenen.

Kirken Notre Dame du Haut ligger i Sør-Frankrike og er tegnet av Le Corbusier. Kirken har krumt tak som minner om stavnen på en båt, og skrånende tykke vegger. Hvor var funksjonalismens budskap blitt av? Le Corbusier ville skape et rom for *kirkens funksjon*, nemlig et rom for stille bønn med en fantastisk lysvirkning fra små vinduer plassert i ulike vinkler i de tykke veggene. Pilegrimskirken ble bygget i tiden 1950–55 og ble en av de mest betydningsfulle kirker i forrige århundre som folk valfarter til.

Notre Dame du Haut. Foto: Nuttgens

Postmodernismen kom som en reaksjon på funksjonalismen ca. 1970, en reaksjon på krav til fornuft og nytteverdi, mot det grå og ensformige som preget så mye funksjonalistisk arkitektur etter krigen. Former fra antikkens arkitektur, søyler og gavler kom tilbake, brukt på nye og dekorative måte. Block Watne-ferdighus har eksempler på dette. Arkitekturen skulle nå være i overensstemmelse med livet i samfunnet, fulle av motsetninger, levende og fargerike.

High tech-arkitektur fra 1980-årene er et samlebegrep på en arkitektur med et tydelig teknifisert framstillingspreg. **Pompidousenteret** ble åpnet i bydelen Beaubourg i Paris 1977 og fikk navn etter den daværende franske presidenten. Arkitektene Renzo Piano og Richard Rogers legger teknisk utstyr som ventilasjonsrør, jernbjelker, vannledninger, heiser og tekniske ledninger synlig utenpå. Elementene er merket i ulike farger. Byggets interiør blir vrent ut. Innvendige søyler finnes ikke, de er på en måte pakket inn i enorme stålknipper som omrammer bygget. Bygget rommer blant annet Museet for moderne kunst og et bibliotek.

Pompidou-senteret. Foto: Nuttgens

Arkitektur synes å være et speilbilde av tiden. Hvilket formspråk den utvikler seg til er vanskelig å spå. Men en kan vel anta at arkitekturen skal tjene en økende befolkning og vekt på økonomisk bygging. Teknologisk utvikling av materialer kombinert med lokale byggeskikker vil antagelig utløse fantastiske muligheter i form og global anvendbarhet.

Høgskolen i Hedmark, inngangsparti. Foto: Eget

Arkitekturen med sitt formspråk dekker behov for husly, et sted å være, et sted for ulike funksjoner. I tillegg må en i vårt århundre tenke på at de økologiske dimensjonene i vår verden har gjennomgått dramatiske forandringer. Hvordan vår framtidige arkitektur skal se ut er avhengig av vår omgang med naturens ressurser. Men fremfor alt er behov for skjønnhet noe allmenngyldig og varig.

FOKUS PÅ NÆRMILJØET ELVERUM (LEIRET)

Maleren Christian Krohg besøkte Elverum i 1898 og skildrer i sine reiseerindringer forholdene i Elverum slik:

Elverum Leir ligger likesom Paris på begge sider av en stor elv. Broen som fører over fra den ene siden til den annen, er dobbelt så lang som en Seinebro, men ikke så bred.

Byens utseende er imponerende. Store brede veier og gater, som ser rolige og fornemme ut. Husene høye og mektige og mange patrisierhus med søylerader. Fattigkvarterer eller enkelte hytter er ikke å oppdage. Byen ser ut til å være anlagt med fremsyn. Reguleringen vil senere ikke ha stort å gjøre. (Skrede, 1951).

Elverum – det gamle navn er antagelig Alfarheim. Første ledd er alfar, en eldre genitivsform av elfr, som betyr elv. Dette ordet ble brukt i den eldste tid kun om de aller største elvene.

Gammelbrua mot Gaarder. Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Det er flere meninger om bakgrunn for Elverum sentrums («Leiret») beliggenhet. Den første faste bosetting og grunnlag for bebyggelse i det som er Elverum tettsted, synes å grunne seg i jordbruket på østsiden av Glomma som besto av Prestegården, Gaarder, Bæk, Grindhagen, (Petershagen) og Grindalen på andre siden av Glomma. Leiret lå under Strandbygda, og presten Gude skrev i 1810 at der var «lutter fattige husmænd og børn der». På denne tid var det altså et tradisjonelt bygdesamfunn, og ikke noe tegn til at Leiret skulle bli et bysentrum.

Et annet vilkår for befolkningsvekst kom med Christianfjeld Festning som også ligger på østsiden av Glomma, anlagt i 1683. Underoffiserer og soldater på festningen fikk lov til å bygge bolig og rydde kornløkker på festningsområdet, «esplanaden». Utbyggingen strakte seg langs Gamle Trysilvei ned til Lund. Dette var det egentlige sentrum (Leiret), unntatt i markedsuka. Etter hvert kom det flere bosettere, kremmere og salgsmenn slo seg ned. Dette kan ha dannet grunnlaget for videre bebyggelse. Livberginga var basert på lønn i andres tjeneste eller som tjenesteytelser for andre, og på produkter fra eget arbeid. (Skrede, 1951)

Andre hevder at grunnlaget for den første boutvikling er markedet som kan føre sin historie helt tilbake til årene omkring 1600. Markedet startet første uke i mars, mens det ennå var sledeføre og is på Glomma. Etter at Koppang ble nedlagt som marked, ble det flyttet til Grundset. Siden Grundset ble oppgitt som markeds plass, ble markedet for kortere tid flyttet til Heradsbygda og senere Øver-Leiret. Omsider ble markedet flyttet ned til torgområdet som vi nå kjenner. Det lå bedre til for reisende, og var romsligere. Dette skjedde ca. 1740, og kjøpmenn fra Christiania, Gjøvik, Trondheim og andre steder dukket opp med alle slags varer. Grundsetmarkedet ble regnet som det største handelsstevne på Østlandet. Det var mest byttehandel, og gårdene ble brukt til innkvartering. Markedets betydning hadde sin glanstid fram mot 1860. Men markedstradisjonen er fortsatt med, om enn i nyere former.

Markedet skapte behov for ny bebyggelse, og Nysted er resultat av en slik utvikling med utbygging av staller og herberge for innlosjerende. Torgområdet lå midt i veikrysset nord, sør, øst og vest, det var et naturlig krysningspunkt, selv om veisystemet enkelte steder bare var et tråkk. Overgang fra naturhusholdning til pengehusholdning vokste fram, privat

Nysted. Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

initiativ hadde en gylden tid, utvikling av samferdsel og forbedring av veier i alle retninger gjorde Leiret til et sentralt handelssted. Elverum var den kommunen i Hedmark som hadde størst prosentvis befolkningsvekst i Hedmark (Skrede, 1951).

Leiret var inngangsporten til de rike skogdistriktene Østerdalen og Trysil, og skogen ble svært verdifull fra 1860-tallet og utover. Fra 1870-årene var Elverum en av de rikeste bygder i hele landet, og Elverum ble betegnet som millionærenes bygd. Folk hadde tro på stedet. Handelens betydning ga grunnlag for utvikling av Elverum. Håndverk og industri fikk stor utvikling og betydning for tilstrømming av folk. Tro på vekst, muligheter, og framtid gjorde at flere og flere søkte arbeid og fant et levebrød fram mot første verdenskrig. I takt med utviklingen steg også lønningene, og livsvilkårene ble bedre. Bebyggelse vokste med stor fart, og initiativrike menn slo seg ned. Sakførere, leger, håndverkere, tannleger, folk av alle slag fant seg vel til rette. Småindustri ble anlagt som garveri, sag- og møllevirksomhet.

Den første faste folkeskolen fikk sitt tilholdssted på Nyborg i 1842. Men fra 1870-årene ble Elverum som utdanningssted særlig kjent. Fast folkeskole fra 1842, privat videregående skole og lærerkurs på Folkvang fra 1876 ga utdanning. Senere ble lærerskole, skogskole fra 1884, folkehøgskole, husholdningsskole fra 1907, sykepleierskole, etc. utviklet.

Elverum Øl- og Vinsamlag ble opprettet i 1889. Dette ga betydelige beløp av sitt overskudd til en rekke allmenntilgittige formål, og fikk stor betydning for Leirets utvikling innen blant annet offentlige bygg.

Elverum har to hovedgater. På østsiden ligger Storgata, først kalt Nyveien, og St. Olavs gate. St. Olav stammer fra St. Olaf, navnet på det første hotellet i Elverum, bygget av Olaf Hågensen i 1875. Driften ble overlatt til en tidligere sjømann som het Erlandsen. Han oppkalte hotellet etter en båt han hadde arbeidet på (Elverum historielag).

Hotellet lå der «Lensmannsgården» nå ligger. Hotellet ble bygget med et inngangsparti i sveitserstil og krysspostvinduer, som var vanlig i 1870-åra og brukt i mange av sveitervillaene som ble reist omkring i sentrumskjernen på slutten av 1800-tallet (Bækkelund, 1989). Hotellet ble en fast skysstasjon som hadde plass til landhandel og skjenkelokaler for Øl- og vinsamlaget. Det var her maleren Christian Krohg hadde opphold i sin tid.

Som andre elver deler også Glomma stedet i to, med bebyggelse på begge sider. Vestsiden av Glomma, kalt Vestad, ble utviklet som tettsted i forbindelse med jernbaneforbindelsen med Hamar som kom i 1862, og vei som førte til Trysil og videre østover i 1854. Den første jernbanestasjonen, som var i sveitserstil, lå omtrent der Gesellparken er nå.

Hotell St. Olaf. Foto: Glomdalsmuseet

Over Glomma ble bygd en jernbanebru samme år. Denne ble svært viktig for utviklingen av tettstedet på begge sider av Glomma, og var særlig viktig for utvikling av Vestad. Jernbanen var tenkt skulle gå over til «Bankhjørnet», videre sydover til Solør, og østover til Trysil. Men dette ble det aldri noe av. Brua er alltid brukt som vegbru og ble ei viktig gangbru som bandt Leiret og Vestad sammen. I dag kalles brua «Gammelbrua» og er et landemerke for Elverum med 7 flotte brukar i gråstein hentet fra Svarthollet. Lokalbefolkningen legger ofte sin spasertur over «Gammelbrua» og museumsområdene Glomdalsmuseet og Skogmuseet. Forbindelsen med tog fra Solør ble ført på vestsiden av Glomma.

Forlengelsen av Solørbanen fra Flisa til Elverum var ferdig i 1910, og jernbanen ble et viktig knutepunkt for videre kommunikasjon nordover, sydover og vestover. Elverum ble et jernbaneknutepunkt. Det trengtes derfor ny jernbanestasjon, og sterke krefter gikk inn for å bygge den der den nå ligger, på vestsiden av Glomma, Broberg. Den ble ferdigstilt samtidig med fullføringen av Solørbanen. Arkitekt Paul Due ble regnet som den store jernbanearkitekten på den tiden, og Due tegnet stasjonsbygninger i tre eller mur, i sveitserstil, dragestil og jugendpregede former. Mens stasjonsbygninger langs Solørbanen er preget av sveitserstil, er stasjonsanlegget i Elverum et unntak. Den er utført i mur og ble den siste murbygningen Due tegnet for jernbanene. Bygningen avviker også fra hans tidligere

Elverums første jernbanestasjon. Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Elverum jernbanestasjon. Foto: Eget

murstasjoner. Due ville være i pakt med tiden, og Elverum stasjon, som fortsatt eksisterer, er oppført i en nybarokk stil. Der er jugendinnslag i vinduer, en kombinasjon av stilarter var vanlig. Utvendig har bygget pusset tegl med kvadersteinsimitasjon på hjørnene og mansardtak. Symmetrien er ikke helt gjennomført, noe som kan skyldes tilpasning til romprogrammet kombinert med stram økonomi (Hartmann, Reisegg, Mangset, Riksantikvaren, & Norges statsbaner, 1997). Jernbanebygg ble bygget i en tid da det var stor stolthet knyttet til framskrittet. Mange stasjonsbygninger ble derfor vakkert utformet, nesten som palasser.

Jernbanebrua, «Gammelbrua», ble etter hvert for smal etter som biler ble alminnelige. «Nybrua» sto ferdig i 1936 etter at det i forkant hadde vært utallige diskusjoner om hvor den skulle ligge. En avgjørelse måtte tas om

Detalj, Elverum jernbanestasjon. Foto: Eget

hvor den skulle ligge, for en gedigen varemesse skulle holdes i området ved lærerskolen og ned til Glomma. Brua fikk kjørefelt i midten og felt for fotgjengere på begge sider. Den er en såkalt hengebru i stålkonstruksjon.

Utvikling innen transport og kommunikasjon fordret igjen ny bru. Veien ble nå lagt i miljøtunnel, og ny bru, «Glåmbrua» ble innviet i 1992. I 1995 var

Nybrua. Foto: Årbok for Elverum

det storflom i Glomma, og vannet gikk helt oppunder brukarene. Det var snakk om å sprengte brua. Pr. i dag er alle veiplaner stilt tilbake, en vil ha ny utredning om hovedveinettet i Elverum.

Glommen Skogeierforenings hus ligger i dag ved Nybrua på vestsida av Glomma, bygget i første del av 1980-årene. På denne tomte sto **Borgheim** fra 1900, som var et av Elverums mest særpregede bygninger. Huset var tegnet av arkitekt Emil Christiansen. Det ble bygget av P.A. Grindalen i 1900-01. Han var disponent for Elverum dampsg og høvleri. Glommen Skogeierforening rev bygningen i 1979. Det hadde lenge pågått en diskusjon om riving eller bevaring. Plutselig en morgen var hele huset revet.

Ofte er det slik at enkelte personer er mer driftige enn andre, både ser og har muligheter til å gjennomføre tiltak for fellesskapet. Slike var det flere av i Elverum. En slik person som var skapende for stedet var Helge Væringsaasen.

Helge Væringsaasen (1836-1917) var en initiativtager og foregangsmann innen mye av det som skjedde i Elverum på hans tid. Hans sterke nasjonale og kulturelle interesse førte til at han støttet opp under skole og undervisning, kunst, litteratur og folkeopplysning. Han har klart preget Elverums utvikling til å bli en skolekommune med flere forskjellige skoler. Takket være faren,

Borgheim. Foto: Glomdalsmuseet

Korsbakken. Foto: Eget

Peder Væringsaasen, som var godssamleren, arvet sønnen en millionformue. Helge forvaltet arven godt, var nøktern i personlig bruk, men raus overfor personer han trodde hadde evner, og i saker han trodde på.

På **Korsbakken** bygget han hjemmet sitt i tidens nasjonalromantiske arkitektur, dragestilen, med forbilder i tømmerhus og stabbur og dekorasjoner fra middelalderen. Grunnsteinen for bygget ble lagt i 1879-81. Arkitekt var Håkon Thorsen. Huset er å regne som det første dragestilhuset i Østerdalen, et av de få som ble reist i Østerdalen. Huset er rikt dekorert med treskjæring både ute og inne av Bernt Evenvold fra Gausdal. Møblement ble også laget til huset. En salong er å finne på Glomdalsmuseet. Mye tyder på at det er Lars Kinsarvik eller en av hans elever som har utført arbeidet, med forbilder i Tylldalstolen og Blakerstolen.

For mange ble denne stilen symbol på det rotekte norske, og smeltet derfor sammen med åndsretningen som vektla det norske. Det var derfor naturlig at Væringsaasen ville bygge seg hus i dragestil og få snekret seg

Borgheim. Foto: Glomdalsmuseet

dragestilsmøbler. Det viser at Væringsaasen hadde kontakter med toppene innen kulturlivet (Glomdalsmuseet). Korsbakken var opprinnelig en husmannsplass under Petershagen, men ble selvstendig i 1841 og etter hvert et stort gårdsbruk.

I 1870-årene var interessen for skolen i sterk vekst, samtidig som det var framgang på flere områder. Skolebygget **Folkvang** ble bygget etter Helge Væringsaasens initiativ. 1. september 1876 var skolen ferdig, og i den anledning kom folk langveis fra for å se bygningen. I sin tid ble den regnet som Østerdalens største trebygning, tegnet av arkitekt Trap-Meyer og bygget av Lars tømmermann. Den var kjent som et svært solid håndverk. Bygningen var bygget for formålet middelskole. Fra 1880 ble det på **Folkvang** holdt ettårig utdanningskurs for lærerinner, dette var begynnelsen til en lærerskole. I 1892 fikk Elverum sin første lærerskole med navn Elverum seminar, og med lokaler nettopp i Folkvang. En liberal retning i tiden fremmet det private initiativ i skoleverket, og seminarerne utdannet halvparten av lærerne på denne tiden. De statlige seminarerne, som bl.a Hamar, fikk konkurranse. De private skolen fikk skussmål på seg for at de hadde en friskere ånd, og satte

Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

reformer ut i livet. Elverum sto også for et liberalt kristendomssyn. Elverum seminar fikk eksamensrett i 1894, men ble statsdrevet fra 1937 under navnet Elverum offentlige lærerskole (Evensen, 1998).

Kommunen trengte etter hvert bygget til folkeskole. I 1922 vedtok herredstyret å bygge om eiendommen til dette bruk. Etter at flere skoler for barneskolen ble bygget, har Folkvang tjent som lokaler for ungdomsskolen og Pedagogisk senter, helt til den brant ned 7. mai 1989. Tomta fungerer i dag som parkeringsplass, og blir under mart'n brukt som utstillingsplass for skogsmaskiner. Siden Folkvang ble bruksamlegg for grunnskolen, ville lærerskolen dermed bli husløs.

Etter søknad ble plan for nybygg for lærerskole godkjent i departementet. Bygget til lærerskolen ble oppført i mur. Arkitekter var Andr. H. Bjercke og Georg Eliassen, som bl.a. annet står for flere monumentalbygg i Oslo. Oslo Lysverker og Sjømannsskolen er blant verkene.

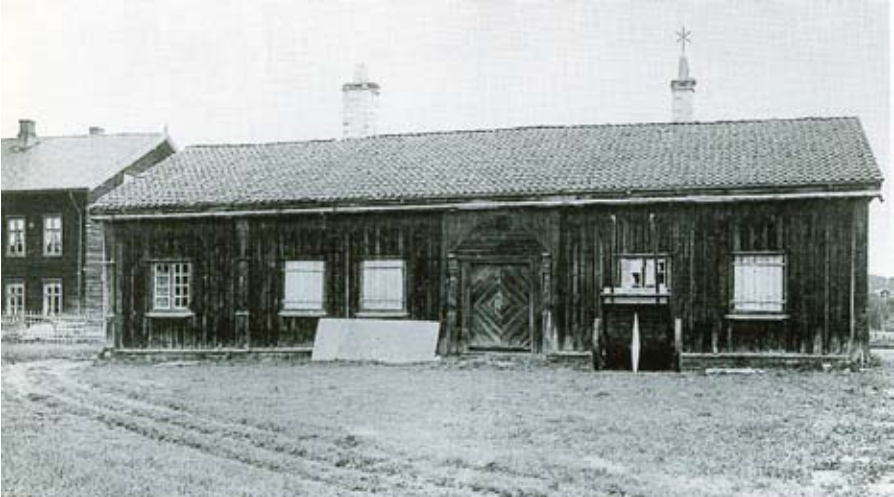

Foto fra 1924. Foto: Årbok for Elverum nr. 20, 2006

Da lærerskolen skulle bygges trengte den tomteareal. Boligen **Petershagan** som lå omtrent midt i innkjøringa til lærerskolen, ble flyttet til Glomdalsmuseet. Huset fungerer i dag som spisested på Glomdalsmuseet. Arbeidet med bygging av lærerskolen startet i 1922, og i 1924 ble bygget tatt i bruk. Fra 1938 ble skoleeiendommen overtatt av staten. Det består av et hovedbygg

Foto fra 2007. Foto: Eget

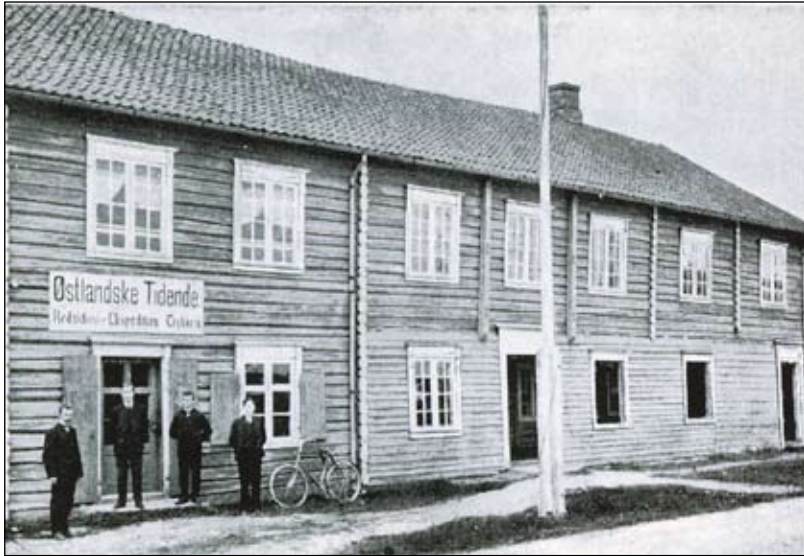

Petershagan. Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

i tre etasjer medregnet høy kjeller, samt to fløyer. Sidefløyene har valmet tak, med smårutete vinduer. Bygget gir et monumentalt og staselig preg i en ny-barokk stil. Under krigen ble Elverum sentrum bombet, men skolebygningen fikk ingen skader. Høgskolestyret vedtok i 2004 at lærerutdanningen skulle flyttes til Hamar. Det er i dag ulike interessenter angående bruksendring av bygget.

Gråberg var et spisested benyttet av mange lærerstudenter, der Ingeborg Høye var bestyrerinne og kjent for en lokal matrett, elghakk. Stedet var særlig besøkt under mart'n. Her var det trekkspillmusikk og skjenking fra tidlig formiddag, med dans i 2. etg. Bygningen Gråberg er egentlig en gammel låve med svalgang som ble flyttet fra Gråberget til markedsplassen (torget) i 1852 av Johan Aakran med nettopp tanke på mart'n. Stedet ble festlokale etter at byggene til «Helvede» og «Pina» som lå henholdsvis på Øvre Lundgaard og Bækkevold hadde forsvunnet. Hele tida har det vært et skjenkested for vanlige folk. Gråberg fungerer fremdeles som spisested, ikke med østerdalskost, men med kinamat. I andre del av bygget er der kunst og rammeverksted med regelmessig kunstutstillinger i den flotte sal i 2. etasje. Her ble vegger og tak ble dekorert i 1938 av en ung kunstner, Arvid Røgeberg. Huset har vært ombygd flere ganger, men hovedformen er beholdt (Evensen, 1998).

Gråberg, ca. 1905. Foto: Årbok for Elverum nr. 2, 1987

Gråberg har også vært det sentrale stedet for Arbeiderbevegelsen. Fagbevegelsen har benyttet eiendommen flittig, og har fortsatt lokaliteter i området. Lokalene har også huset trykkeri og flere avisredaksjoner. I 1915 var der lokaler for Sør-Østerdal Arbeiderparti med sin avis «Østerdalens

Foto fra 2007. Foto: Eget

Takdekorasjon fra Gråberg. Foto: Eget

Social-Demokrat». Ordfører Olav Sæter var redaktør.

Hjelpfengselet fra ca. 1860 er ombygget til sveitserstil i én etasje med inngang midt på. Bygget har antagelig en kjerne som er eldre. Den er inntegnet på kart fra 1841. Byggets hensikt var opprinnelig vaktstue for politioppsynet under mart'n som fra ca. 1740 ble flyttet til dette området. Navnet Grundset mart'n kommer av at markedet tidligere holdt til på Grundset. Vaktstua var overfylt under Grundsetmart'n, med flere på samme cella. Utenfor var det luftegårder med høye gjerder og piggråd øverst.

Bygget har senere hatt ulike funksjoner, fungerte også en tid som kommunebygning. Elverum Sparebank leide lokaler der fra 1869 til 1876. Da flyttet de inn i egne lokaler. Det ble musikk- og øvingslokaler for Lærerskolen i nyere tid og fikk kallenavet «Sing–Sing» I dag er det Rema 1000-kjeden som bruker det til butikklokaler. Selv om bygningen har endret innhold, er den lite endret utvendig. Den er den eldste offentlige bygningen i Leiret, og er et resultat av markedets behov for oppsyn.

Hjelpefengselet (huset i midten). Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Østmohjørnet populært kalt «Lokket» er i dag et vringleområde, med flere kafeer og barer. «Lokket» kommer av at stedet ligger som et lokk over Trysilveien.

Her ligger Bækkevold som nesten var en liten bydel før seg sjøl, med i alt 14 bygninger før 1853. I tilknytning til Bækkevold var der også et danselokale

Hjelpefengselet 2007. Foto: Eget

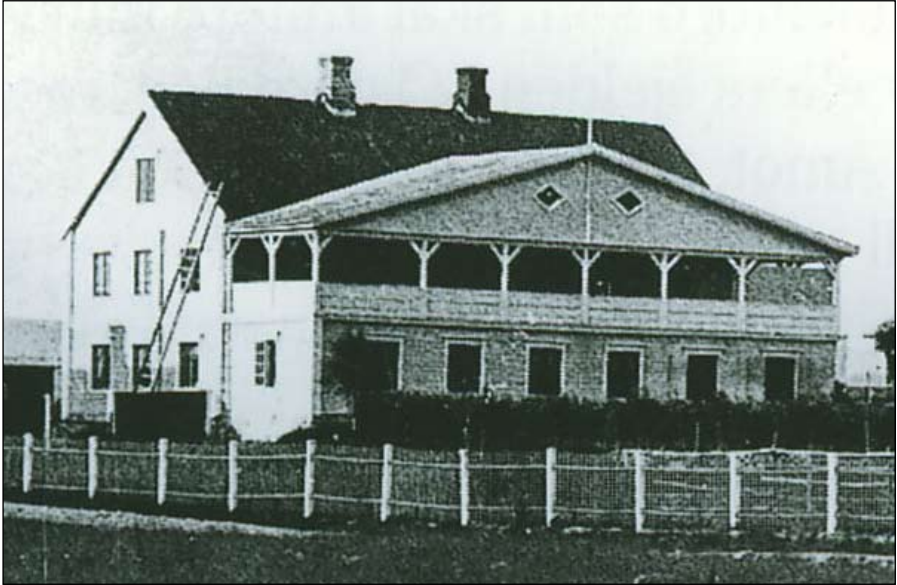

Bækkevold. Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

i et av byggene som gikk under navnet «Pina». Lokalet som ble brukt under Grundsetmart'n, var selvfølgelig overfylt av besøkende. Det var antagelig en pine å være der, derav navnet. «Pina» måtte i sin tid gi plass for Trysilveien og Nybrua. Bækkevoldbygningen antas være fra 1853 da innehaver fikk handelsbevilling, og er et av de eldste forretningslokaler i Leiret. Det har vært i bruk til dette formålet. Bygget ligger svært sentralt, og er bygget av en velstående mann, Andreas Grøtting. Som bygningstype er den enestående i sitt slag i Elverum. Stilen karakteriseres som empire, og den utvendig panel i første etasje, er en imitasjon av stein lagt i forbandt, noe som er typisk for tida da det ble bygget.

Det karakteristiske ved bygget er fløyen eller tilbygget mot syd. På et prospekt av Anders Johansen fra ca. 1865 vises fløyen med tydelig sveitserpreg. Den har gjennombrutte ornamenterte rekkverket og synlige kryssavstivere i bæresøylene i andre etasje. Verandaen synes å være et påbygg til hovedbygget, bygget i den nye sveitserstilen. Det sies at med jernbanen kom sveitserstilen. Så her er påbyggingsskikk og endringsskikk påviselig, en tok til seg det nye i tiden.

Ulike forretningsformål gjennom tidene gjorde at vindusstil ble forskjellig. Gjensidige Forsikring overtok gården i 1985. Bygget har gjennomgått stor ombygging, vinduer er skiftet og har fått stort sett en helhetlig stil, tilbakeført så nær som mulig til det opprinnelige. Verandaen er gjort om, og tilpasset

Bækkevold. Foto: Årbok for Elverum nr. 11, 1996

hovedbygget.

Nedre Lundgaard lå rett overfor Bækkevold. Her drev Østmo engros og detaljhandel, og var en av de mest allsidige i landet, og kanskje den største utenom byene. Huset ble revet i 1971 etter brannskade, og er ikke bygget opp igjen.

Bækkevold 2007. Foto: Eget

Nedre Lundgaard. Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Øvre Lundgaard er bygget i år 1900. Bygget eies nå av Glomdalsmuseet. Gjennom tidene har stedet hatt varierte bruk, som kaffestue, frisørsalong, selskapslokale. Bygget framstår i sveitserstil, med karakteristiske trekk som veranda, og store krysspostvinduer som gir lys. Bygget er malt i grønnlige fargenyanser.

Øvre Lundgaard. Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Lundgaardshallen ligger bakenfor, langs Trysilveien. I likhet med Gråberg var dette opprinnelig en låve. Den er antagelig ikke eldre enn fra 1878. Denne bygningen er laftet, uten panel, med karakteristiske sveitserstiltrekk som store vinduer og inngangsdør midt på sida. Mot gården går en svalgang i hele husets lengde, med festsal innenfor.

Lundgaardshallen. Foto: Glomdalsmuseet

I området bak Markusgården kalt «Pladsen», lå «Helvede». Her var det også dans under mart'n. Navnet sier vel litt om hvor varmt det kunne bli der.

Glomvang. Bygget sto ferdig i ca. 1903, og er reist av Elverum Arbeidersamlag som ble stiftet i 1885. Det er tegnet av Søren Wiese Opsal, og har ikke endret seg mye fram til i dag. En ny nasjonal stil overtok samtidig med dragestilen. Forbildet var smårutete vinduer, tømmermannspanel og villheller på taket. Husflidsbevegelsen blomstret opp.

Bygget fungerte som et slags samfunnshus, samlingslokale reist av arbeiderorganisasjonene i kommunen, med kafé og teater -/festsal. I 1934 overtok kommunen eiendommen, og Arbeidsskolen i Elverum holdt til der. En kan gjerne si det var en lærlingskole der fremtidige håndverkere i snekkerfaget fikk sin første innføring, og der var hybler for elevene. Opp gjennom årene har huset hatt forskjellige leietagere, bl.a. startet bilforretningen Park Auto opp der i 1972 for senere å etablere seg på Vestad. I dag disponerer Namibiaforeningen huset, der er kontorer og utsalgsvirksomhet.

Området rundt torget har vært regnet som Elverums mest sentrale punkt

Arbeidsskolen (Namibia-huset). Foto: Eget

angående handel. På samme side som Bækkevold ligger **Gimle**, som i dag rommer Glassmagasinet. Gimle ble bygd i 1890 årene av O.P. Bækkevold som forretningsgård og kafé, og apoteket holdt til der en periode. Bygningen er typisk for tregårdene i Leiret før 1940, faspanel som brytes av et brystningsbånd som er typisk for sveitserstil. På motsatt side lå Elverhøy, (i dag Markus).

Elverhøy. Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Elverhøy var en imponerende sveitserstilvilla hvor Selik Markus leide lokaler. Familien Markus overtok i villaen i 1949. Villaen ble revet, og erstattet av nytt forretningsbygg i 1962.

Rådhuset Elvarheim sto ferdig etter gjenoppbygging i 1956, tegnet av arkitektfirmaet Torp & Torp, et monumentalt bygg i pusset mur. Bygget skulle være gedigent, det ble bygget opp igjen på samme tomt der det forrige sto, men i tillegg måtte der legges til enda to tomter fra tidligere Heimdal med eier Mathilde Uthus, og Tingby med eier Nils Halle. Elvarheim har klare funksjonalistiske trekk og dekor i kontrasterede materialbruk rundt vinduer. Den samme bruk av materiale som dekor kan en finne igjen i Oslo rådhus.

Rådhuset Elvarheim 2007. Foto: Eget

Det er også noe klassisk over bygget, omsatt til 50-talls-modernisme. Muligens er arkitektene inspirert av Arnstein Arneberg. Bygget ble erklært å være et eksempel på hvordan slike bygg bør være, og delegasjoner fra både inn- og utland har besøkt Elvarheim. Bruksområdene innvendig har endret seg, men fortsatt er mye av det opprinnelige inventar inntakt. Bygget var tenkt med akse ned mot Glomma, med parkanlegg. I disse dager er det foretatt en opprustning foran rådhuset med belegningsstein. Det er ikke så langt igjen før opprinnelig tanke er fullført.

Elvarheim. Foto: Glomdalsmuseet

Festivitets- og kommunelokalet Elvarheim fra 1906 ble bombet 11. april 1940 om ettermiddagen. I et blikkskrin murt inn i grunnmuren ble tegninger av Elvarheim gjenfunnet. Bygget var svært vakkert, bygget i jugendstil og tegnet av Ivar Næss. Av andre bygg som synes å være i samme stil nevnes Frogner kirke i Oslo, med buevindu over inngangen og rekke med små vinduskvadrater. Det kan synes som Næss har hentet inspirasjon og forbilder under et opphold i England der han var ansatt på et arkitektkontor i 1899-1902. Karakteristisk ved jugendstilen er blant annet asymmetri. Hovedinngangen var plassert asymmetrisk med to sidetårn som flankerte inngangspartiet. Mellom sidetårnene var en frise med dyreornamentikk, i dette tilfellet elg. Det passet bra til det lokale dyrelivet.

Elvarheim ble bygget i 1905-06 av Elverum øl- og vinsamlag. Dette var et offentlig oppnevnt utvalg bestående gjerne av de mest betydningsfulle personer i Elverum. Alle som ønsket å selge øl og vin måtte sende sin søknad til dette utvalget for å få sin bevilgning. En slik søknad var belagt med gebyr til øl- og vinsamlagets kasse. For disse pengene ble det altså satt opp et

festivitetslokale for Elverum. Hele bygget bar preg av at det var gode tider i skogen og velstand i Elverum. Gjennom den dobbelte døren midt i bygget kom en inn i en flott hall. Den var flislagt, og til høyre to flotte marmorsøyler som ga starten på en gedigen trapp videre opp i bygget. I høyde med terrassen på høyre side av bygget delte trappen seg i to opp til andre etasje. Det førte til en ny forhall foran en stor festsal i hele byggets lengde. Festsalen hadde i søndre ende teaterscene med garderober. Bak små vinduer over buevinduene mot nord var det så publikumsgalleri mot festsalen. I 1.etg.var det også en mindre festsal, og flere mindre rom for bruk til møter og lignende.

Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Til venstre mot St. Olavsgt. på samme tomten lå **Elverum kommunale bad**, også tegnet av Ivar Næss. Det var et bygg i samme stil som Elvarheim, jugendstil, og hadde likheter med Elvarheim. Begge byggene var nordvendte, med asymmetrisk fasade, spissgavlet midtrisalitt og vindusutforming. (Elverum historielag).

Rett overfor Elvarheim, i nordre del av Elvarheimsparken lå **Evje**, en herskkelig villa også i jugendstil. Den ble sterkt skadet under bombingene, kommunen overtok stedet, og i 1956 ble villaen revet for å gi plass til Elvarheimsparken.

Evje. Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Hotell Central. Foto: Årbok for Elverum nr. 10, 1995

Hotell Central 2007. Foto: Eget

Hotell Central ble bygget i årene 1898–99 i sveitserstil. Hotellet var moderne og velutrustet etter datiden, og var et yndet besøkssted fra omlandet. Etter bombingene ble hotellet gjenåpnet i 1950, og har senere gjennomgått en rekke ombygginger. Nyeste tilbygg er C, et spisested som er holdt interiørmessig i minimalistisk stil.

Stedet mellom nåværende Hotell Central og Elvarheim het **Hagengården**, en forretningsgård bygget i 1900 med smijernsbalkonger og arker i 3. etasje.

Hagengården. Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Borgen (Hagengården) 2007. Foto: Eget

I dag kalles bygget Borgen og er fra 1949. Bygget ligger mot Storgata og Kinogata. Fløyen mot Storgata var i sin tid hotell og restaurant. I dag er der leiligheter og hybler. Bygget er i funksistil med vinduer jevnt fordelt på rekke (Evensen, 1998).

«**Solbraa**» i nyklassisistisk stil ligger øverst i Gaarderbakken med innslag av jugendelementer.

Solbraa 2007. Foto: Eget

Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Postgården, Krogen eller Posthusgården ble bygget i 1912 også i jugendstil. I andre etasje var det politi- og telegrafstasjon. Den ble satt i brann under krigen av tyskerne 2. mai 1940 som represalie etter kamphandlinger i Grøndalen i Trysil. Bygget som nå står der er fra 1961 og har til nylig vært hovedposthuset i Elverum. Postdistribusjon er nå lagt til enkelte forretninger. Bygget er i ren funksjonalistisk stil i pusset mur.

Foto: Eget, 2007

Elverums første bankbygg. Foto: Eget, 2007

Elverums første bankbygg er fra 1876 og er bygget i mur, tegnet av ingeniør Melbye som også har tegnet Vangs sparebankbygg. Bygget i Elverum har klassiske trekk, har dekor i form av lombardiske bånd. Dekoren har forbilder fra en dekor brukt i Lombardia, et distrikt på Po-sletten i Italia. Dyktige lombardiske håndverkere tok med seg stiltrekk fra sin lokale byggeskikk og dekoren fikk dermed sin utbredelse.

Sparebanken Hedmark, Elverum 2007. Foto: Eget

Elverums nåværende bankbygg ble bygget i 1912, og står den dag i dag etter reparasjoner fra skader i bomberegnet. Vilhelm Norsted var en lokal arkitekt for dette bygget. Siden dette ble utbrent etter bombingene, ble nytt bygg utført i henhold til gamle fotografier. Et bankbygg skal signalisere soliditet og stabilitet. Materialet er teglstein med et utvendig lag grå, grov tilhugget granitt., et tungt og solid materiale, like trygt som banken. I 1. etasje er det tunge rundbuede vinduer og gir et middelaldersk inntrykk. Buen over inngangsdøra som vender ut mot Storgata har hugne vegetabiliske ornamenter i annenhver stein. Taket som er halvvalmet, har fått en flatere utforming enn opprinnelig. Ornamenter, dekor i båndornamenter, er typisk for jugendstilen. Bygget fra 1912 hadde to spisse frontispiser over takgesimsen. Disse er utelatt i den nye utgaven. Vinduene er også lavere. Dette gjør at bygget får et flatere utseende (Evensen, 1998; Haug, Sandberg og Sparebanken Hedmark, 1995).

Elverum sentrum synes å ha hatt mange velholdte herskapsrus, og tiden rundt 1900 var en økonomisk gunstig tid for de som drev handelsnæring og skogbruk. Dette kom til syne i boligene. Tiden er parallell med stilperioden Jugendstil, da mange arkitekter hadde fått sin utdannelse i Tyskland, og kom hjem med de nyeste ideer. Stilen spredde seg som ild i tørt gras, og den skulle være et brudd med andre stilformer. Den får forskjellige uttrykk, fra det vi kaller dragestil med stavkirke som modell, til murpussede hus med blomsterranker som dekor. Vinduene ble inndelt i små og store felt. Jugendstilen eller Art Nouveau varte en relativt kort periode på begge sider av århundreskiftet. Det synes som om denne stilen gjorde seg gjeldende særlig i området der det ble ødelagt under bombingene.

Frydenlundveien unngikk bombingene, og husene er bevart slik de opprinnelig ble bygget, de fleste rundt 1880. Huseierne har også vedlikeholdt dem godt.

Foruten handelsstedene Bækkevoll og Gårderbakken, ble det her et tredje betydningsfullt handelssted fra 1860-tallet. Lund ble drevet av Enok Grøtting, bror av Andreas Grøtting på Bækkevoll. Hoved- og sidebygning eksisterer fortsatt, men det opprinnelige sveitserpreget er etter ombygging ugjenkjennelig. Foto fra bygget viser kjennetegn på sveitserstilen, en bred bygning med høye vinduer og takutstikk. Der er bord mellom annen etasje og loftet. Gavlkrysset har gjennombrutt dekor. Bygget var malt i

Fra Frydenlundveien, 2007. Foto: Eget

Lund. Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Lund 2007. Foto: Eget

dyp okerfarge, noe som gjorde at den skilte seg ut fra annen fargesetting (Elverum historielag).

Elverum slakteri ble bygget i 1939 i funksisstil. Funksjonalismens tanke, i liket med jugendstilen, fortsatte opprøret mot tidligere kopiering. Stilen gikk inn for rene linjer, få detaljer og pussede murflater. En skal ikke finne igjen noen stiletterlikning i det hele tatt. Bygget skal ta hensyn til bruksfunksjonen, befridd for unødige detaljer. Bygningens ytre skulle gi uttrykk for dens funksjon. Saklighet, nøkternhet, enkelhet er funksjonalismens fremste kjennetegn. Betong ble det foretrukne materialet. Nye konstruksjoner gjorde at ytterveggene ikke var bærende. En kunne da sette inn vinduer hvor som helst. Karakteristisk ble derfor vindusbånd med vinduer tett inntil hverandre, gjerne i hele fasadens utstrekning. Trevillaer ble gjerne bygget med flate – eller svakt hellende tak. Vindussprosser forsvant, og stuen fikk store glassflater. Hjørnevinduet er et karakteristisk trekk som skulle ha til hensikt å løse opp en tung form. Enkelte bygg rundt 1940 ble oppført i funksisstil i Elverum. Elverum slakteri ble truffet av en bombe under krigen som falt rett utenfor vestre vegg, og 13 mennesker som hadde søkt tilflukt i kjelleren døde. Samme arkitekt ble brukt da bygget skulle gjenreises, og det ble derfor restaurert i samme stil.

Elverum slakteri 2007. Foto: Eget

Skogbrukets hus ligger rett over gata ved «Slakteriet». Der lå en staselig murvilla (se nedenfor), tegnet av Jacob Emil Christiansen. Den ble også ødelagt, og er erstattet med bygg i videreført funksistil fra 1953.

Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Skogbrukets hus 2007. Foto: Eget

«Automaten» ligger lenger ned i St. Olavs gt. Dette var tidligere Telenors sentral, som ga flere kvinnelige arbeidsplasser. Bygget fra 1937 er i funkis-stil. Det har i dag et uendret eksteriør, men brant innvendig etter bomber. Kommunen eier i dag bygget.

«Automaten» 2007. Foto: Eget

Foto: Glomdalsmuseet

Lærerbygget. Etter krigen meldte det seg behov for lærerboliger i Elverum. Dersom Elverum skulle fortsette som en betydelig skolekommune, måtte det gis bo – og arbeidsmuligheter for skolefolket.

Litt i utkanten av Leirets sentrum finner en det første leilighetskomplekset tatt i bruk 1948, kalt «Lærerbygget». Det er bygget i murstein, funksistil, kan minne om en «bofabrikk». De buede balkonger mot vest bryter de rette formene. Det var også det første bygget som hadde vannklosett. Men bygget førte med seg stor debatt. Noen hevdet bygget var unødvendig, og avisene flommet over av innlegg og kommentarer. Til anlegget er det knyttet en hageflekk, slik at en kan dyrke egne grønnsaker. Med krigen ferskt i minne var selvbergingstanken nær.

Bullgarien. Like i nærheten av Glomdalsmuseet ligger seks arbeiderboliger som på folkemunne har fått navet «Bullgarien». Bullgarien ble bygget av Olaf Bull Aakrann, derav navnet, i 1912-1914. Dette var typehus bygget for arbeidere, senere overtatt av Heramb's Mekaniske verksted, som lå rett overfor. Alle husene ble bygd etter tegninger av arkitekt J.H. Berner, og de var svært

komfortable for datiden, med vannklosett, badekar og varmtvannsberedere. Berner var innstilt på å følge østerdalsk bygningskikk: Enkle linjer uten ornamentikk. I alle hus var det kjøkkenstue, stue og kjøkken i ett, slik det bygges i dag. Det var en stue til i første etasje, to soverom og tre kott i annen etasje som kunne leies ut til verkstedgutter. Heramb's mekaniske var en god arbeidsplass, med godt forhold mellom dem som bodde i Bullgarien.

Husklyngen «Bullgarien» er viktig dokumentering av arbeiderboligens historie. I begynnelsen av 1800-tallet tenkte en familiehus for arbeiderne. I andre halvdel av århundret var det synkende boligstandard med bokaserner i byene. Etter 1900 kom nye idealer og «egne hjem»-tanken tilbake. Husene i «Bullgarien» er derfor tidlige eksempler på den nye byggeskikken. Kolonien oppnådde diplom på Jubileumsutstilling i 1914. Liknende hus finner en blant annet tilknyttet Hadeland Glassverk.

Navnet «Bullgarien», hevder noen, stammer fra maleren Kristian Haug som skulle skrive en reportasje om en feltmanøver som ble holdt i Elverum 1912. På den tiden var det ofte motstridende interesser mellom Glommas øst- og vestside. Det var den kalde krigen mellom øst og vest. På forunderlig måte

Bullgarien. Foto: Eget, 2007

Glitre. Foto: Glomdalsmuseet

hadde Vestad evne til å klare seg mot overmakta i øst. På samme tid var det strid på Balkan mellom Bulgaria og Tyrkia (Bulgaria mot det ottomanske rike, jfr. navnet Otto Bull Aakrann). Navnet «Bullgarien» har etter denne tid fått historisk hevd. (Skrede, 1951).

Glitre ble bygget først i 1920-årene. Det var en boligeiendom med to leiligheter til omkring 1945. Deretter ble den leiet ut til kontorformål og boligformål. Stilhistorisk er den vurdert noe forskjellig. En beskrivelse vurderer den som ny-klassisistisk med innslag fra jugendstil, særlig i valg av vinduer og vindusplassering. Der var veksling mellom store og små vinduer.

En annen vurdering går ut på at den er eksempel på ren jugendarkitektur. Den ble betegnet som klart bevaringsverdig i 1995. Kulturavdelingen i kommunen konkluderte også med at den «har betydelige estetiske og bygningshistoriske kvaliteter og bør bevares fordi den står som siste representant for en forgangen tid i det sentrale Leiret.» Kontrasten mellom eksisterende og nye bygninger vil danne et variert og særpreget byrom, het

Foto: Eget, 2007

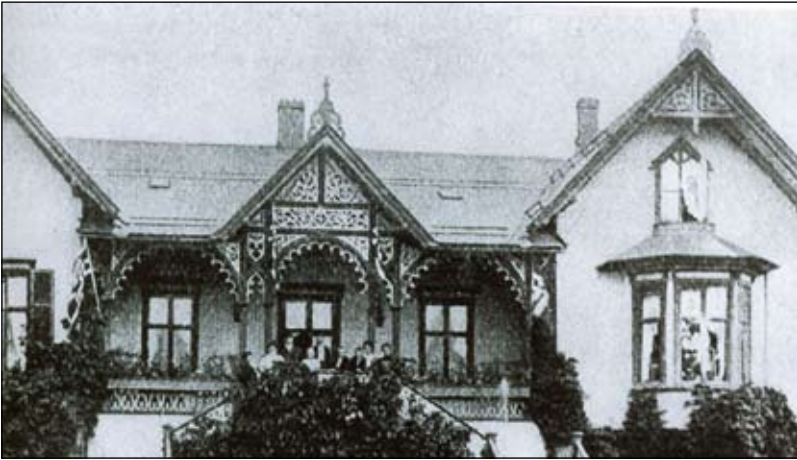
det i «Estetisk veileder for bygninger i Leiret». Likevel ble bygget revet for å gi plass til nytt bygg med lokaler for næringsvirksomhet og boliger, også kalt «Glitre».

Står en på «Gammelbrua» med utsikt nordover, ser en i dag en veldig utbygging og fortetning midt i bybildet, der Glitre lå. **Tinghuset** som i sin tid fikk begrensninger og skulle passe inn i omgivelsene, er nå omgitt av høyhus.

Foto: Eget, 2007

Bæk. Eiendommen Bæk var i sin tid en av de vakreste gårder i Elverum. Gården lå i sin tid under prestegården, men ble bortbygset til garnissonssmed Willum Larsen Bech. Derav navnet Bæk. Eiendommen har hatt mange eiere opp gjennom årene. I 1875–76 bygget trelasthandler August Christiansen en flott sveitservilla på stedet. Den kom uskadd fra bombingene. Etter krigen ble det lenge drevet forretningsvirksomhet i det gamle sveitserbygget. Blant annet var Johnsens damehattforretning kjent. Bygget som nå står der er fra 1982, oppført av Trygve Bekk, med salg av hovedsaklig elektriske artikler (Sæter, 1999).

Bæk. Foto: Årbok for Elverum nr. 12, 1997-98

Foto: Eget, 2007

TANKER ETTER VANDRING I ELVERUMS SENTRUM (LEIRET)

Med blick på enkelte områder og historien bakenfor bygg i Leiret, har en fått noe innsikt i hvordan miljø, kultur, økonomi og tidsperiode har satt sitt preg på arkitektur og byggeskikk. En finner ikke en helhetlig arkitektur i Elverum, men der er særegne områder som er vakre og som gjør stedet karakteristisk når en kjenner den bakenforliggende historie. Disse bør utvikles og vernes om.

Torgområdet med mart'n har fra gammelt av handel som tyngdepunkt, og behov som det medførte. Området betjente særlig landområdet nord for torget. De gamle ferdselsårene St. Olavs gt. og Storgata følger også det samme løpet som det hadde på slutten av 1600-tallet og kommer til et krysningspunkt ved torget. Møterommet er i dag Lokket. Muligens kunne arkitekturen rundt torgområdet poengtert stedet som «gammelby» og møterom sterkere.

Den videre utvikling er at veier fra sør, vest og øst møtes ved rundkjøring. I stedet for dampende hester, osrer nå hestekrefter forbi.

Området rundt Christianfjeld Festning med militær tilstedeværelse vokser seg syd- og vestover fra festningen langs Gamle Trysilvei og ned til Lund og St. Olavsgt. med handelsvirksomhet og håndverkere. I dette området som heter Frydenlund er området godt bevart fra 1880-årene. Arbeid med å rehabilitere festningsområdet er også godt i gang. Området inviterer til tur og friluftsområde, utsikt over byen med markering av militær historisk grunn.

Rundt 1870–1900 synes det å ha vært et oppsving i byggeaktivitet, mange herskapelige villaer i sveitser- og jugendstil kom opp, i takt med trender

ellers i landet. Trearkitekturen var oftest i sveitserstil, murpussede hus hadde helst en internasjonal stil. Disse hadde en affeksjonsverdi hvis de hadde fått overleve.

På Vestad kom jernbanen, fortetning rundt den, området ved Gammelbrua med arkitekttegnede villaer som vitner om storhetstid med utvikling av håndverk, industri og militær representasjon også ved Terningen. Jernbanen har i dag konkurranse fra buss, trailere og personbiler, og er dermed ikke lenger enerådende innen kommunikasjon. Terningen skal utvikle området til anlegg med helseprofil.

Der er eksempler på bygg som representerer ulike tider, fra to-etasjers bygg med trappesval midt på fasaden som Lundgårdssal og Nysted er eksempler på, til moderne leilighetskomplekser. Byggene speiler tidssmaken.

Bygg forteller om evne til å ta opp nytt i tiden, og kombinerer dette med det gamle. Det beste eksempel på dette var Bækkevollbygningen som utførte verandaen i sveitserstil, mens hovedfløya var empirepreget. Det skaper originalitet.

De fleste husene i Leiret var malt, med hovedfargene grågrønt og grått. En lysere gulaktig fargenyanse synes å anvendes sammen med sveitserstilen. Hvitmalig var dyrt, den ble derfor anvendt rundt vindusgerikter og dørkarmen. Krysspостvinduer synes vanlig fra 1870, ellers er tofags empirevinduer med tre ruter i høyden anvendt i de fleste våningshus.

Flere kommenterer ut fra bilder at det var svært pent i Leiret før bombingene, flotte bygg ble reist rundt 1900-tallet da det var oppgangstider. Men det som ikke krigen raserte, synes det som befolkningen selv har klart.

Med modernismens ønske om lys og luft, skapte det bygg med stramme linjer i mur og puss. Elverum har gode eksempler på bygg fra funksjonalismen fra før og etter krigen, faktisk de best bevarte og mest samlede i Hedmark. De har heller ikke gjennomgått store forandringer og er derfor opprinnelige. Bombingen i Leiret knuste flere signalbygg og villaer i St. Olavs gt. og Storgata. Det er i dette området fra Lunke til Sparebanken det er et tydelig område med ny arkitektur. Sveitserstilen og jugendstilen er erstattet.

Tendensen i dag er stor byggevirkosomhet og sterk vekst av boligblokker i sentrum. Det foregår en sterk fortetning, også på bekostning av gammel arkitektur. Det gjelder nå for de styrende å organisere boligprosjektene slik at de blir framtidsrettet. Det er viktig å ta vare på fortiden for den har brakt oss dit vi er i dag, og arkitekturen formidler kunnskap.

Stedet har lansert seg som «Folkehelsebyen Elverum» Hvordan skal byen utvikle seg med dette som identitet? Å utvikle egen identitet er viktig for sunn helse. Det er viktig å vokse opp å vite hvor en har tilhørighet. God helse er avhengig av trivsel, mulighet for luft, lys, rommelighet, lette adkomster til primære gjøremål og ikke minst en estetisk utforming i sammenheng med omgivelsene. utfordringen ligger ikke bare i valg av materialer, farger og funksjon, men hvordan de fungerer i forhold til helheten, inkludert natur.

Mennesker skaper identitet på mange vis. Identitet handler om hvem vi er, oppfatter oss selv, og hvordan andre oppfatter oss. Psykologen Finn Skårderud er fra Elverum og sier at «psykologisk blir vi født i løse biter. Å vokse opp er å samle bitene, i håp om å bli et helt menneske». Å ha kunnskap om noe gjør at en kan fortelle det videre, og dermed skape trygghet og stolthet i seg selv, og interesse for stedet.

Arkitekturen og byggeskikken er derfor en investering for framtiden ved å gi folk identitet til stedet, til tidligere generasjoners arbeid og egne opplevelser knyttet til stedet. Hva er av verdi, hva vil vi fokusere på for å gjøre stedet til et sted som med rett kan kalle seg «Folkehelsebyen».

«Det er to ting ved en bygning – bruken og skjønnheten. Bruken tilhører eieren, skjønnheten hele verden.» (Victor Hugo) (Lodberg-Holm, 1994).

LITTERATURLISTE

- Aksit, I. (2000). *Hagia Sophia*. Istanbul: Aksit.
- Brochmann, Odd, (1996). *Arkitektur – hva er det?* [Oslo]: Yrkesopplæring
- Bækkelund, B. (1989). *Hamars bygningshistorie: Hamar sentrum 1849-1930*. Espaa: Lokalhistorisk forlag.
- Elverum historielag. (1987). *Alfarheim: Årbok for Elverum. nr. 2*. Elverum: Historielaget
- Elverum historielag. (1991). *Alfarheim: Årbok for Elverum nr. 6*. Elverum: Historielaget.
- Elverum historielag. (1995). *Alfarheim: Årbok for Elverum nr. 10*. Elverum: Historielaget.
- Elverum historielag. (1996). *Alfarheim: Årbok for Elverum nr. 11*. Elverum: Historielaget.
- Evensen, O. (red.). (1998). *Alfarheim: Årbok for Elverum nr. 12, 1997/98: Elverum mot by*. Elverum: Elverum historielag og Elverum Rotaryklubb.
- Glomdalsmuseet. (1980). *Nytt om gammalt. Glomdalsmuseets årbok 1980*. Elverum: Museet.
- Gunnarsjaa, A. (1999). *Arkitekturleksikon*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Hartmann, E., Reisegg, Ø., Mangset, Ø. (1997). *Neste stasjon*. Oslo: Gyldendal.
- Hedmark fylkeskommune. (1993). *Hus i Hedmark: Gode nye bygningsmiljøer*. Hamar: Fylkeskommunen.
- Hjelde, G. (2004). *Stil og interiør: Vår stilhistorie fra oldtid til nåtid*. Oslo: Novus
- L'Orange, H. P. (1996). *Oldtidens bygningsverden: Utdrag: Det romerske tempels historie, Ledende gresk-romerske bygnings- og anleggstyper*. Oslo: Pensumtjeneste.
- Lodberg-Holm, B. (1994). *Slik bygger vi: På befaring i norsk byggeskikk*. Oslo: Bonytt i samarbeid med Statens byggeskikkutvalg.
- Magi, G. (1975). *All Paris in 130 photos in colour*. Florence: Bonechi Publishers.
- Nuttgens, P. (1999). *Arkitekturs historie*. Oslo: Gyldendal.
- Ringsaker kirke [postkort]. (S.a.). [Oslo]: Normann.
- Skrede, M. (1951). *Elverum leir: Jubileumsskrift for Elverum leirs bygningskommune 1898 -1948*. Elverum.
- Spangen, A. (1993). *Bygge og bo i Nord-Østerdalen*. Oslo: Bonytt.

Sæter, O. (1999). *Yngvar Christensen: Elverum by og firmaet 1935–2000*. [Elverum]:
Grafisk Senter Grøset AS